

UNIVERZITA KARLOVA v PRAZE
Pedagogická fakulta
katedra primární pedagogiky

Přestávky ve škole (1.třída)
School Recess (year 1)

Vedoucí diplomové práce:

PhDr. Jan Voda, Ph.D.

Autor diplomové práce:

Nela Drábková

Studijní obor:

učitelství pro 1. stupeň ZŠ

Forma studia:

prezenční

Diplomová práce dokončena:

březen, 2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma Přestávky v 1. ročníku ZŠ vypracovala pod vedením vedoucího diplomové práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato diplomová práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Souhlasím s trvalým uložením elektronické verze mé práce v databázi meziuniverzitního projektu Theses.cz za účelem soustavné kontroly podobnosti kvalifikačních prací.

V Praze dne.....

Podpis:.....

Poděkování

Mé poděkování patří všem, kteří mne při tvorbě diplomové práce podporovali. Děkuji především panu doktorovi Vodovi za jeho nesmírnou trpělivost, odborné vedení a pozitivní přístup. Dále děkuji paní učitelce za její ochotu a zázemí, které mi poskytla při výzkumu. Samozřejmě děkuji také všem žákům z první třídy za příjemné chvíle, které jsem s nimi ve třídě strávila. V neposlední řadě patří můj dík všem přátelům a rodině za podporu a cenné rady.

Klíčová slova

přestávka, školní instituce, první stupeň, vzdělávání, vývoj dítěte, žáci, učitel, sociální interakce

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá problematikou přestávek na 1. stupni základní školy, především v 1. ročníku. Práce je rozdělena na dvě hlavní části. První, teoretická část je věnována základní charakteristice školy a vzdělávání, vývojovým zvláštnostem dítěte mladšího školního věku a konečně stěžejnímu tématu přestávek. Ve druhé části je zaznamenán výzkum ze základní školy v Liberci, jehož hlavní metodou bylo strukturované pozorování žáků 1. ročníku, doplněné o rozhovory s žáky a s jejich třídní učitelkou.

Cílem této práce je prezentovat současný průběh přestávek, provést komparaci 1. a 5. ročníku a poukázat na možné změny, které jsou dnes pro danou věc použitelné.

Keywords

breaktime, school institution, the first grade of primary school, education, child development, pupils, teachers, social interaction

Abstract

This thesis deals with the breaktime at the first grade of primary school, especially at the first class. The work is divided into two main parts. The theoretical part is devoted to the basic characteristics of school and education, developments peculiarity of childs under school age, and finally the principal topic of the breaktime. The second part contains the braketime research of primary school in Liberec. The research includes methods of a structured observation of the first class pupils supplemented by interviews with pupils and their class teacher.

The aim of this thesis is to present the current proces of breaketime and also to make comparison the first and 5th class and show the possibilities which are applicable to change the current proces.

Obsah

Úvod.....	8
1 Škola jako vzdělávací a výchovná instituce.....	9
1.1 Vztah výchovy a vzdělání.....	9
1.1.1 Současné cíle výchovy a vzdělání.....	10
1.1.2 Vedení výchovně-vzdělávací soustavy.....	11
1.2 Škola a prostorová stránka.....	11
1.3 Škola a školní klima.....	12
2 Vývoj dítěte na rozhraní mateřské a základní školy.....	14
2.1 Předškolní období.....	14
2.1.1 Oblast osobnostní, sociální a komunikační.....	14
2.1.2 Motorické, smyslové a pohybové dovednosti.....	15
2.1.3 Organizace dne předškolního dítěte.....	16
2.2 Mladší školní věk.....	17
2.2.1 Změny v denním režimu školáka.....	17
2.2.2 Úskalí úspěšnosti mladého školáka.....	18
2.2.3 Poznávací procesy při nástupu do školy.....	19
2.2.4 Vývoj sociálních a morálních dovedností.....	20
2.2.5 Povahové rysy, prostředí a vliv na skupinu.....	21
2.2.6 Zdravotní obtíže školáků.....	22
3 Přestávky a jejich úloha ve vzdělávacím procesu.....	24
3.1 Přestávky a regenerace.....	24
3.1.1 Hra jako regenerace.....	25
3.1.2 Pohyb jako regenerace.....	26
3.2 Zdraví a bezpečnost žáků o přestávkách.....	26
3.3 Sociální interakce a komunikace během přestávek.....	28
3.3.1 Vztahy a komunikace mezi žáky.....	29
3.3.2 Vztah a komunikace mezi pedagogem a žáky.....	29
3.3.3 Verbální komunikace.....	30
3.3.4 Neverbální komunikace.....	31
3.4 Konflikty a kázeňské problémy o přestávce.....	32
3.4.1 Příčiny kázeňských problémů během přestávek.....	33
3.4.2 Kázeňské prostředky učitele.....	35
3.5 Stravování a hygiena ve škole.....	36
3.5.1 Problematika složení svačiny.....	36
3.5.2 Organizace svačiny o přestávce.....	37
3.5.3 Stravování ve školní jídelně.....	38

3.6	Novela o změně délce přestávek	39
3.7	Výzkumy z americké studie	40
3.7.1	Jak se učí žáci během přestávek a co přestávky mohou naučit dospělé	40
3.7.2	Vliv pohlaví ve způsobu hry	41
3.7.3	Výhody přestávek trávených na hřišti	41
4	Charakteristika výzkumu a prostředí zkoumané základní školy	42
5	Použité výzkumné metody	44
5.1	Metoda pozorování	44
5.2	Metoda rozhovoru	46
6	Výsledky pozorování	48
6.1	Hra a odpočinek během přestávek	48
6.2	Pohyb během přestávek	51
6.3	Vztahy a komunikace mezi žáky a učitelem během přestávek	54
6.4	Příprava na další hodinu	55
6.5	Kázeň, spory a bezpečnost žáků během přestávek	57
6.6	Stravování a hygiena během přestávek	59
7	Výsledky rozhovorů s žáky	62
8	Výsledky rozhovoru s učitelkou 1. třídy	68
9	Porovnání výsledků výzkumu s ohledem na věkové rozdílnosti žáků 1. stupně ZŠ	72
9.1	Zřetelné kontrasty v chování žáků 1. a 5. třídy	72
9.2	Sociální interakce a komunikace	73
9.3	Hry a pohyb žáků	74
9.4	Svačina a hygiena žáků	75
10	Postřehy získané z poznatků výzkumu	77
11	Závěr	79
	Seznam použité literatury	81

Seznam obrázků

obrázek č. 1	– děti si hrají na koberci se stavebnicí	49
obrázek č. 2	– chlapci hrají minifotbal	50
obrázek č. 3	– dívky se věnují oblíbeným rytmickým hrám	52
obrázek č. 3	– dívky vystavují a prohlížejí si výtvarné práce svých spolužáků	56
obrázek č. 6	– chlapec využívá možnost načepování čaje do své lahve	60

Úvod

Svět školství a vzdělávání je dnes velmi diskutované téma, které vyžaduje neustálé upravování a změny, a to především v oblasti samotného vyučování. Mnoho času se tráví nad úpravami vyučovacích předmětů a jejich náplní. Mění se do určité míry jak obsah předmětů, tak jejich názvy. Mnoho prací se zaměřuje na problematiku v okruhu sociálního klima ve škole, funkce školy, komunikace učitele a žáka apod. Jsou tu však stále skutečnosti, na které se zapomíná nebo se spíše nejeví jako významné pro oblast vzdělávání. Právě do této problematiky spadají přestávky ve škole. Již zmíněné opomíjení ve mně probudilo zájem pokusit se přestávky blíže prozkoumat. Zamyslet se podrobněji nad tím, jak žáci tento čas tráví, zda jsou přestávky během školního dne přínosné a také probudit snahu okolí, aby se výrazněji zajímalo o tuto zdánlivě indiferentní část školního vzdělávacího procesu. Ke komplexnímu porozumění tematiky přestávek přispívá struktura práce, která je rozdělena na dvě hlavní části.

V první, teoretické části je čtenáři nejprve předložen výběr několika pojmů, týkajících se obecné pedagogiky, zejména školní instituce a jejich cíle. Navážu na prostorovou stránku školy a závěrem první kapitoly bude zmapováno školní klima. Druhá kapitola se věnuje vývojovým a biologickým zvláštnostem předškolního a mladšího školního věku, které jsou s tímto spojené a s tématem přestávek úzce souvisejí. Práce následně plynule přechází do stěžejního tématu, a sice tématu přestávek. Další podrobnější charakteristiku jednotlivých podkapitol jsem strukturovala podle aspektů a činností, které mají na průběh přestávek značný vliv. Znovu se zaměřím na pohyb v rámci regenerace po vyučování, bezpečnost a zdraví žáků, sociální interakci a na vztahy mezi aktéry školního prostředí. Dále se blíže zmíním o kázni a školním stravování.

Druhá část diplomové práce blíže specifikuje provedené pozorování dětí během vyučování a přestávek. Metoda pozorování a rozhovorů podrobněji zaznamenává veškerý provoz v rámci přestávek a blíže popisuje všechny činnosti žáků 1. třídy. Po podrobnějším rozpracování cílové skupiny žáků jsem uvedla a zdůraznila rozdílnosti v pojetí přestávek v 1. a 5. třídě.

Na závěr mé diplomové práce jsem se snažila navrhnout a přiblížit některé možnosti, jak průběh přestávek upravit vzhledem k vyšší efektivitě využití času a celkové relaxaci žáků.

1 Škola jako vzdělávací a výchovná instituce

S pojmem „škola“ se setkáme v mnoha rovinách. Názory a představy o pojetí školy a vlivu na život jedince se výrazně měnily v průběhu historie a jsou rozdílné i v dnešní době. „Společnost potřebuje rovnováhu mezi uchováním poznání, ke kterému se dopracovaly minulé generace, a změnou, kterou si žádají nové podmínky“ (1 str. 122)

Škola zajišťuje přenesení osvědčeného i vnesení nového. Vždy budou existovat spory, založené na míře změn a novot. S odlišnostmi se setkáme nejen v rovině vyučování, ale i v průběhu celého školního dne každého žáka, tedy i o přestávkách.

Vzdělávání hraje ve vývoji jedince podstatnou úlohu. Škola má důležitou funkci v řešení sociálních problémů dnešní doby a jejím posláním je vytvářet podporující podmínky a bezpečnou atmosféru pro učení. (1)

Socioekonomický status dítěte se promítá i do ztráty, kterou pro dítě představují prázdniny, tedy čas, kdy do školy nedochází. Zatímco v rodinách s vyšším statusem je dítě kultivováno i o prázdninách a zážitky z prázdnin přispívají k jeho rozvoji, pro děti s nízkým statusem mohou být prázdniny časem stagnace a propadu.

Během školní docházky se třída i učitel každodenně potýkají s problémy mezilidských vztahů. Ty je obklopují nejen při výuce, ale také mimo vyučování, tzn. o přestávkách či po škole. Tím bych ráda vyzdvihla podstatu sociálního učení mimo vyučovací hodinu, která probíhá prakticky neustále, během celého i mimoškolního dne žáka. (2)

1.1 Vztah výchovy a vzdělání

Pod pojem výchova je možné si představit působení na osobnost jako na celek. V pedagogice je tradičně zaměřována pozornost na rozvoj intelektu a rozumových schopností jedince. Pro tuto oblast je používán termín vzdělávání, které ovšem skrývá rovněž proces hodnoto-tvorové stránky, rozvoj vůle a citů. „Při vzdělání nepochybně dochází ke komplexním změnám osobnosti podobně jako při výchově.“ (2 str. 9)

Při vyučování se osobnost žáka dozajista utváří a upravuje. Vlivů, které během dne ve škole na dítě působí, je celá řada. Jedno však nelze vyvrátit. Jedinec vstřebává dění kolem sebe jak při vyučování, tak mimo něj, a to prostřednictvím podnětů, které na něj působí ze všech stran a ve velké míře i během přestávek.

1.1.1 Současné cíle výchovy a vzdělání

V celém světě jsou současné cíle výchovy a vzdělání záměrné. Tyto cíle vedou jak k plnohodnotnému svobodnému rozvoji jedince, tak k rozvoji celé civilizace za účelem řešení tzv. globálních problémů lidstva. Osobnost je formována a směřována k uplatnění schopností jedince, k podpoře sebevědomí, ke spolupráci, k toleranci a k zodpovědnosti. Moderní společnost v našem školství má za cíl výchovu demokratického člověka, kterému je stanoven prostor pro názorovou, ideovou a hodnotovou diferenciaci. Vedle individuálních svobod je kladena podstata na osobní zodpovědnost vůči zájmům společnosti. (3)

Situace v průběhu školní docházky vyžadují, aby žák jednal neustále v souladu se zájmy sociální skupiny, která ho obklopuje. Odraz jeho činů ovlivňuje celou třídní skupinu, a proto je nezbytné, aby každý jedinec dokázal zodpovědně přistupovat ke svému každodennímu způsobu fungování ve třídě.

Školní třída se pro dítě stává novým a významným sociálním prostředím, jemuž se v následujících letech snaží úspěšně přizpůsobovat. Stává se jejím členem, součástí třídního kolektivu. „Proces socializace je charakterizován probíhajícím sociálním učením – to znamená získáváním zkušeností v nejširším významu slova.“ (2 str. 114)

„Život člověka je možno chápat jako neustálou adaptaci přírodním a společenským podmínkám života. Pokud dojde k selhání adaptace, nastává subjektivně úzkostně prožívaný stav frustrace¹, který může přecházet až v pocity deprivace² a chronické životní neúspěšnosti.“ (2 str. 115)

Z potřeby odstranit tyto pocity může docházet u dítěte k obranným mechanismům jako je agrese, apatie a jiné formy kompenzace, často se odehrávají po vyučování a v době přestávek. Zde velmi často dochází ke sporům mezi žáky.

Díky všem konfliktům a sporům ve třídě se žák neustále učí a získává sociální zkušenosti, které v budoucnu uplatňuje při veškerém jednání ve společnosti. Pro žáka je podstatné, aby byl přijímán spolužáky s dostatečnou prestiží a respektem.

Rozvrstvení společenských statusů jednotlivých žáků je podstatné znát také z pohledu učitele. Při případných sporech bude snadněji hledat řešení a prostředky k urovnání vztahů ve třídě. (2)

Nyní bych ráda navázala na kapitolu, ve které se podrobněji zaměřím na pedagogické vedení.

¹ Stav při závažném neuspokojení nebo oddálení uspokojení lidských potřeb.

² Dlouhodobý nedostatek tělesných a psychických potřeb.

1.1.2 Vedení výchovně-vzdělávací soustavy

Bohatě diferenciovaná celospolečenská výchova a vzdělání dětí i dospělých je až doposavad nejcelistvějším hnutím v celé historii. „Má-li být škola dílnou lidskosti, musí být nejprve dobře fungující pedagogickou dílnou. Zdokonalování výchovy a vzdělání je významným řízeným i řídicím subsystémem zdokonalování celé společnosti.“ (4 str. 200)

Vedení třídní skupiny zahrnuje cílevědomé usměrňování všech aktérů a faktorů, které ovlivňují rozvíjení jedinců. Cíl pedagogů lze v oblasti výchovy popsat jako přiměření dotyčných osob, aby samy dokázaly hledat i nacházet vhodné cesty svým životem. (4)

Pojem usměrňování žáků lze spojovat s tzv. živostí a neposedností dětské skupiny, které učitel musí čelit jak při výuce, tak ve volných chvílích mezi vyučováním. Z důvodu odreagování se po ukončení vyučovací hodiny žáci až nadmíru „odvazují“, a třebaže často necíleně, porušují bezpečnost a pravidla třídy. Kontrola nad činnostmi žáků tedy pro učitele nekončí ani se signálem zvonění. Naopak pro žáky znamená tento signál leckdy volnost, ale ta může vést v očích učitele k nekázní a porušování stanovených norem. Častou činností učitele během přestávky je tak usměrňování žáků, např. při neposlušnosti a sporech, nebo se jedná jen o dohled. Na začátku školní docházky jde především o to, poskytnout žákům určitý návod, jak efektivně a „správně“ přestávku strávit. Podrobněji se o vlivu učitele na činnosti žáka během přestávky zmíním v samostatné kapitole.

1.2 Škola a prostorová stránka

Začít lze od urbanistického řešení, tedy od situačního provedení školní budovy, neboli zasazení budovy do dané lokality. Ta bezprostředně ovlivňuje a upravuje různé možnosti školy a žáků na trávení přestávek a volného času mimo vyučování. Působí na aktéry školního prostředí buď pozitivně a uklidňujícím dojmem, nebo naopak může prostředí v okolí školy žáky zneklidňovat.

Zásadním se dále stává architektonické řešení budov ve smyslu dispozičního řešení, orientace jednotlivých učeben vůči světovým stranám a jejich prostorové možnosti s ohledem na předpokládanou kapacitu žáků. V České republice lze poukázat na školy, které jsou „nové“, speciálně projektované pro vzdělávací činnosti. Naopak častěji se školy nachází ve starých objektech, které byly pro účel školství budovány před několika desítkami let. Výjimku však bohužel netvoří ani objekty prvotně budované pro zcela jiný účel. Ty ovšem naprosto

neodpovídají potřebám žáků. Nevhodnost školského zařízení se projevuje mimo jiné i v čase mezi vyučováním, ve kterém mají žáci možnost kompenzovat pohybem čas, který tráví v lavicích. Je důležité, aby se i během přestávek mohly děti pohybovat zcela přirozeně ve vhodně vybavených prostorách školy s nápaditými možnostmi, motivujícími k pohybu a k psychickému uvolnění. Takto přizpůsobené mohou být chodby, hřiště, atria a jiná prostranství. Tím lze zabezpečit dětem tolik potřebnou spontánní aktivitu a dostatek pohybových možností.

Dalším základním faktorem u věcně-prostorové stránky v zařízení školy je osvětlení, vytápění, klimatizace, akustika a někdy podceňovaný design interiéru, kam spadá například rozložení nábytku nebo barevnost místností. Vhodné barvy a správné sladění má na člověka značný vliv, působí na vnímání, pocity a celkový fyziologický stav. Podobně by měla škola dbát na výzdobu interiéru, květiny, výstavy prací žáků, pomůcky a nástěnky. To vše lze vhodně začlenit a doplnit do škol a pozvednout tím estetickou stránku školního prostředí (5).

Vybavení škol nábytkem, technikou a dalšími doplňky upravuje věcně-prostorový pohled, a kdybychom se podrobněji věnovali přesně daným ergonomickým kritériím, zjistili bychom, že řada škol tyto požadavky nespĺňuje. Tyto předpisy najdeme ve vyhlášce č. 410/2005 Sb. O hygienických požadavcích na prostory a provoz zařízení a provozoven pro výchovu a vzdělávání dětí a mladistvých. Zároveň se na daných školách (především prvních stupních) setkáme se snahou o zlepšení vnitřního prostředí učeben, které vyhovuje skutečným potřebám žáků. Atmosféra školy je také výrazně ovlivněna dalšími faktory. Podstatně působí na celkovou atmosféru sociálně-psychické klima, podrobněji v následující kapitole.

1.3 Škola a školní klima

Školní klima je vnímáno jak po stránce fyzické, tak po stránce psychologické. Tyto aspekty přímo působí na aktéry vnitřního prostředí školy a značně ovlivňují jejich vzájemné vztahy. Mezi účastníky v tomto smyslu patří vedení školy, učitelé, žáci, rodiče, komunita. Toto klima působí na průběh výukových i mimo-výukových aktivit, podílí se na utváření podmínek pro činnosti ve školní budově, případně zařízeních patřících škole. Ovlivňuje rozvíjení školních i společenských hodnot u žáků školy. Klima lze tedy charakterizovat jako neustálé vnímání, prožívání, hodnocení a reagování všech aktérů školy na to, co se ve škole odehrálo, právě odehrává nebo má v budoucnu odehrát. Nezpochybnitelně významnou roli v „kvalitě“ školního prostředí má zejména pedagog, který svým chováním a celkovým projevem navozuje atmosféru ve třídě.

Osobnostní znaky pedagogického personálu tvoří věková struktura, od níž se odvíjí délka pedagogické praxe. Dále také pohlaví a kvalifikace. Do oblasti charakteristiky pedagogů spadá také vzhled a charakterové vlastnosti. Doplnují je vztahy a procesy, které v dané instituci probíhají v rovině formální či neformální. Pozice podle hierarchie, určené pravomocemi a autoritou z historického hlediska, uvádí obě strany do protikladu. Průběh 20. století stále více dostává vztahy mezi učiteli a žáky do rovnováhy. Stále více se lpí na interakci mezi nimi v podobě partnerského vztahu. (5)

„Vztahy ve školním prostředí obecně ovlivňuje úroveň a styl řízení celé instituce. Převládat by měly v zásadě integrační procesy, ale naopak se setkáme s opačnou kvalitou, konkurencí a rivalitou.“ (5) To vše má pozitivní či negativní účinek na vnímání a prožívání žáků. Klima bývá dáváno do souvislosti s pojmy, jako jsou efektivita výuky, prevence patologických jevů³, evaluace⁴ školy a další. Každodenní zkušenosti učitelů, výchovných poradců a školních psychologů upozorňují na skutečnost, že učení a chování žáků není pouze individuální záležitostí, ale je ovlivňováno mikrosociálním prostředím, v němž se žáci pohybují.

O vztazích mezi žáky a mezi žáky a pedagogy se zmíním podrobněji v samostatné kapitole.

³ Takové chování jedince, které je charakteristické především nezdravým životním stylem, nedodržením nebo porušováním sociálních norem, zákonů, předpisů a etických hodnot.

⁴ Je proces systematického shromažďování a analýzy informací podle určitých kritérií za účelem dalšího rozhodování.

2 Vývoj dítěte na rozhraní mateřské a základní školy

Jednotlivá období ve vývoji dítěte jsou navzájem propojená, tvoří tzv. vývojový proud. Je nutné brát ohled na to, že hranice mezi těmito obdobími nejsou ostré. Právě z důvodu návaznosti jednotlivých období je nutné zmínit se ještě před mladšími školáky o předškolácích, abychom si uměli představit, s jakými schopnostmi a znalostmi dítě do 1. třídy nastupuje. To nám usnadní představu o jeho chování během celého dne, v této práci především v rámci školních přestávek v 1. ročníku základní školy.

2.1 Předškolní období

Tento úsek života, kdy dítě většinou navštěvuje mateřskou školu, se uvádí od 3 do 6 let a je zakončen nástupem do školy, na který se později zaměřím a od něhož se také odráží název období. Dítě v mateřské škole pozná spoustu nových kamarádů, které ovlivní následně jeho vývoj a mohou se stát součástí jeho celého života. Vztahy mezi dětmi se rozvíjejí, upevňují a dále s vývojem dítěte mění. Mateřská škola je velice cennou průpravou na navazování mezilidských vztahů obecně a je ve výchově dětí našim několikanásobným spojencem. (6)

2.1.1 Oblast osobnostní, sociální a komunikační

„Nervový systém dítěte dále zraje a jeho osobnost dále vyspívá, takže nyní ve věku předškolním je právě čas, kdy se z pouhého lidského tvora stává tvor civilizovaný a kulturní.“ (6 str. 50)

Jak jsem již výše uvedla, mateřská škola dítěti pomáhá najít si kamarády a naučit se s nimi komunikovat. S tím, jak se dítě s konverzací vypořádá, souvisí také jeho slovní zásoba. Tu získá nejen prostředím mateřské školy, ale také díky přístupu rodičů. To, jak s ním jednájí a začleňují ho do společnosti, výrazně ovlivňuje jeho komunikační schopnost. Dále je nutnou podmínkou samostatnost v určitých situacích, jako například hygiena, stravování, oblékání, uklízení hraček, základní společenské návyky, schopnost rozdělit se, schopnost přijmout autoritu apod. Úkolem učitelky v mateřské škole je dětem ve všech ohledech poradit a pomoci, snažit se je vést k již zmíněné samostatnosti a dohlédnout na hladký průběh těchto činností. Všechny naučené a osvojené zkušenosti později dítě využije při samostatném fungování ve škole a to i při činnostech o přestávkách.

Z osobnostního hlediska musí dokázat předškolák strávit delší čas bez rodičů. Je potřebné, aby dokázal sám projevit zájem o určitou činnost a následně u ní po určitý čas setrval. Dále je nezbytné dodržovat jistá pravidla a rozlišovat potřeby a přání. Při komunikaci s vrstevníky dokázat vyjádřit své požadavky a účastnit se vhodným způsobem rozhovoru. Dítěti tato schopnost usnadňuje cestu do světa přátel.

2.1.2 Motorické, smyslové a pohybové dovednosti

Z oblasti motorických dovedností je již dítě schopné používat předměty efektivně, k čemuž přispívá souhra pohybových a smyslových orgánů. Do těchto činností spadá např. stříhání nůžkami, používání příboru při stolování, čištění zubů, zacházení s tužkou nebo štětcem, modelování, sestavování (např. stavebnice), či házení míče apod. Tyto dovednosti dítě využije bezesporu během vyučování v řadě předmětů. Není ale možné opomenout ani nezáměrné učení během volných chvil žáků, kdy se zapojují do činností kolektivu bezprostředně.

Dalším rysem, který se značně u dítěte předškolního věku vyvíjí, je citlivost v oblasti vnímání. Dítě lépe vstřebává detaily a dokáže se zaměřit i na části vnímaných podnětů. Dovede věci rozkládat a znovu zase skládat, proto jsou v období předškolním velmi oblíbenou hrou stavebnice, kostky a podobné hračky. Potřeba manipulace s předměty je výrazná. Velmi často používanou metodou výzkumu dětského vývoje se stává dětská kresba, která se v tomto období rovněž upravuje a přibližuje ke kresbě školáků. Skrze kresbu lze vyčíst vztah dítěte k okolí, jeho pocity a nálady a celkový psychický stav. Další určující oblast ve smyslovém vývoji je rozlišování zvuků, základního rytmu, rozpoznávání částí předmětu a podobných dílčích úkolů. (7) Potřeba všech těchto podnětů značně přetrvává do školního věku a projevuje se mimo výuku také v čase přestávek, a to zvýšenou potřebou hravosti. Obzvláště v 1. třídě se setkáme o přestávce s častým využíváním her, které se zaměřují na rozvoj motoriky a tvořivosti. Po náročném vyučování, ve kterém žák zapojuje především myšlenkové operace, se pro něj stává např. motoricky náročný úkol odreagováním.

Neodmyslitelnou součástí v předškolním období se stává pohyb. Ten je pro dítě přirozený a v mnoha ohledech prospěšný. Kromě doby, kdy spí, se dítě pohybuje během celého dne. Střídá různé typy pohybu a zapojuje všechny části těla. Spontánní potřeba fyzické aktivity je přibližně kolem 6 hodin za den. Je nutné klást důraz na přirozený pohyb a především na vhodnou kompenzaci neboli odpočinek. V období nástupu do školy je nutné, aby na tuto oblast učitelé nezanevřeli a neustále žákům dávali možnost přirozeně se během vyučování i přestávek

pohybovat. Tělovýchovné chvílky jsou v tomto směru nepostradatelné, především jako uvolnění a kompenzace po dlouhém sezení v lavici.

Značnou úlohu v činnostech předškolních dětí zastává hra. V motivech her se výrazně uplatňuje dětská fantazie. Věk předškolní, tzv. kouzelný věk, se vyznačuje tvořivostí a spontánností. Náměty ke hře děti získávají např. z pohádek, vyprávění dospělých nebo jakéhokoli dění kolem. (8) Tento druh zábavy přetrvává u dětí leckdy ještě při nástupu do první třídy. Během přestávek se setkáme se simulací a převtělování se žáků do jejich hrdinů.

Nejen v době výuky může pedagog dbát na rozvoj osobnosti dítěte. Také mezi hodinami se dají předložit žákům takové druhy činnosti, které budou podněcovat pohybový, smyslový, rozumový nebo citový vývoj dítěte. Tyto aktivity by měly formovat společenské postoje a povzbuzovat dětskou fantazii. (6)

2.1.3 Organizace dne předškolního dítěte

V předškolním zařízení, stejně tak jako ve škole, platí určitá pravidla a denní režim je pro dítě pevně stanoven. Již z důvodu, že předškoláci jsou v mateřské škole připravováni na přísnější režim základní školy, je nutné, aby si postupně zvykali na denní řád a stanovená pravidla. Část dne si však ve školce děti mohou vybrat, jak a s kým volné chvíle stráví, což se do určité míry podobá přestávkám ve škole.

Během dne je v mateřské škole organizováno mnoho činností a her, které si děti samy nevybírají. Mají určený přesný čas na oběd a odpolední odpočinek, který tráví mladší předškoláci spánkem a ti starší odpočívají např. při pohádkách a jiných klidných činnostech. Dalšími řízenými činnostmi během dne jsou pohybové a hudební hry, různé tvůrčí dílny a také pobyt na čerstvém vzduchu, který je nutný ze zdravotního hlediska minimálně jednou denně. Je-li příznivé počasí, tráví učitelky čas s dětmi mimo budovu i v odpoledních hodinách.

Z tohoto množství společných činností dětí vyplývá, že i v předškolním zařízení musí jedinec akceptovat určitý řád, který je pro všechny shodný a každý se mu musí přizpůsobit. Touto cestou je dítě připravováno na režim a organizaci dne, který ho čeká s nástupem do školy. S věkem žáků se mění také míra organizovaných činností v mateřských školách. U starších dětí se učitelé zaměřují na trénování koncentrace pozornosti a postupně se prodlužují úseky řízených činností. To vše je nezbytné pro blížící se nástup do školy, aby se žák dokázal lépe adaptovat na školní prostředí a vyrovnal se s náročnějšími požadavky, které škola klade.

2.2 Mladší školní věk

Dostáváme se do období školního věku, ve kterém se dítě učí rozlišovat čas organizovaný pedagogem a krátký časový úsek, který je vymezen na jeho vlastní činnost, odpočinek a načerpání sil. „Jestliže dítě jednou vstoupí do školy, vstoupí tím také škola do života rodiny a má tendenci tam setrvat dlouhá léta.“ (6 str. 47)

Toto období se také označuje jako přechodné nebo přípravné. Připravuje dítě na vše, co ho v životě čeká a je charakterizováno rozvinutím duševních funkcí do té míry, že je dítě schopno systematického školního vzdělávání. Hru nahrazuje soustavná práce, to znamená, že je dítě schopné pracovat na úkolu, který mu byl zadán. Dokáže mu věnovat určité množství času a dokončit ho. Zároveň by mu školní práce měla přinášet radost. Dítě se při práci učí vnímat podněty, které jsou důležité a utlumit podněty nežádoucí (8).

Postupně se pro dítě škola stává součástí jeho identity. Osobnost žáka je rozšiřována individuálně, v závislosti na charakteru a temperamentu dítěte. Škola učí dítě zodpovědnosti za vlastní jednání a případné následky. (9) V této oblasti má podstatný vliv na rozvoj jedince jeho vlastní rozhodování v průběhu celého dne. To se projeví zejména v okamžiku, kdy není žák vedený pedagogem. O přestávkách, kdy mají žáci volnost v rozhodování o svých činnostech, se často projeví další vlastnosti žáků, které jsou při vyučování potlačovány.

Být školákem znamená pro dítě jistý posun ve společenském žebříčku, což dítěti v daném věku imponuje. Okolí ho vnímá jako samostatnější a vyspělejší v porovnání s předškolním věkem. Zdánlivě nepatrný věkový rozdíl na rozhraní mateřské a základní školy je tak ve skutečnosti velkým skokem v životě člověka.

2.2.1 Změny v denním režimu školáka

„V každé fázi zrání musí dítě plnit určité úkoly – tělesné, motorické, emocionální, sociální, morální a jazykové. Musí činit zadosť nárokům, které na něj každá etapa klade.“ (10 str. 96)

První podstatnou změnou při nástupu do školy je spánek. V mateřské škole je obvyklé, že po obědě chodí děti odpočívat, pokud si ho v tento čas nevyzvedávají rodiče. Zatímco většina tříletých dětí přes den stále potřebuje spát, většina pětiletých už tuto potřebu nemá. Délka denního spánku se postupem času stále zkracuje. Ve věku od šesti let, s nástupem do školy, stále roste počet sociálních, školních a rodinných aktivit, které dítě musí absolvovat a odpolední spánek je z denního režimu vyřazen. Obědová pauza je určena na občerstvení a krátkou relaxaci

po jídle, ale čas na spánek už dítěti škola nabídnout nemůže. Reakce na tuto změnu jsou zcela individuální. V některých třídách je pro tento případ určené místo na odpočinek. Třídy nabízejí např. část s kobercem, která je vymezena pro volný pohyb žáků během přestávek.

Druhým podstatným rozdílem je pravidelná výuka. Aby si prvňáček zvyknul na změnu, bude pro něj jednodušší, když bude režim jeho dne pravidelný a předvídatelný. Když bude školák seznámen s plánem dne, lépe se adaptuje na školní režim. Žák v první třídě by měl pokud možno vstávat i chodit do postele vždy ve stejnou dobu. Přípravu na druhý den je vhodné provádět v čase, kdy má dítě ještě dostatečnou energii a je schopné domácí úkol vypracovat. Stejnouměrnost nastává také v čase vyučování a čase přestávek. Po 45 minutách je dítě po vytrvalé práci zcela vyčerpané a potřebuje nabrat další sílu a motivaci k následné činnosti. Především v 1. ročníku je adaptace na tento režim pozvolná a 45 minut není věnováno soustavnému vyučování. Je nutné hodinu proložit relaxačními činnostmi. Po zvonění je pak čas plně určen pro odpočinek dítěte.

Každodenní kolotoč vyučování a mimoškolních aktivit je pro dítě velmi náročný a nezbytnou částí by měla být pestrá a pravidelná strava a dostatek času na volnou hru dítěte. Aby změn nebylo příliš, něco by mělo zůstat stejné jako v době, kdy prvňáček ještě chodil do školky. Např. způsob trávení odpoledne nebo trávení víkendů. Proces změny denního režimu by měl být pozvolný a v případě, že dítě potřebuje určité činnosti pozměnit, z jeho chování to vyplyne přirozeně.

2.2.2 Úskalí úspěšnosti mladého školáka

Stále musíme myslet na to, že dítě v 1. třídě je ustavičně velmi hravé, vždyť je to teprve několik měsíců, kdy se jeho den naprosto reorganizoval a teď musí zvládat denně několik velmi složitých situací. Rodiče jsou často skeptičtí, pokud slyší, že je jejich dítě přetěžované a má více aktivit, než je schopné zvládnout. Nadměrná zátěž se může objevit jak u fyzických činností, tak u psychických procesů. V každém případě vede k nebezpečí zhoršení celkového zdravotního stavu dítěte. (8) U přetíženého jedince se mohou objevit známky malátnosti, odmítavosti v komunikaci, podrážděnosti apod. O přestávkách se takové dítě může stranit od ostatních spolužáků, nebo naopak může vyvolávat konflikty nepřiměřeným jednáním.

Někteří rodiče si to neuvědomují až do té doby, kdy se opravdu octne jejich dítě v potížích a objeví se u něj příznaky únavy a přepracování. Tito rodiče bývají velice ctižádostiví a škola se

pro ně stává závodem, který musí vyhrát. Při vstupu do školy bychom měli uvažovat spíše o tom, jak se dítě cítí, jaký má pocit ze své práce a z učení, a nehonit se pouze za výsledky.

Co mohou rodiče a učitelé pro dítě učinit, je pomoci chápat hodnotu vytrvalého úsilí. Je podstatné, aby se pro žáka stalo vzdělání důležité a smysluplné, potom se bude učit mnohem ochotněji. Velmi užitečné je naučit dítě organizaci jeho vlastního času a dopřát mu také možnost volby, aby mohlo ovládat svůj svět a o určitých záležitostech samo rozhodovat. (11)

2.2.3 Poznávací procesy při nástupu do školy

Věk nástupu do školy není určen jen tak náhodně, ale závisí na celkovém stavu vývoje člověka. Ten je podmíněn zráním, ale také získanými zkušenostmi. Organismus dítěte je ovlivněn centrální nervovou soustavou (CNS). Dítě, které má již CNS vyvinutou dostatečně, je schopné odolávat určité zátěži a vydrží déle pracovat. Po 45 minutách je přestávka pro dítě nezbytná a je nutné, aby ji strávilo efektivně. Otázkou zůstává, jak moc je vhodné zasahovat do organizace volného času žáků. Blíže o této problematice se zmíním v samostatné kapitole.

Pro nástup do školy není však ukazatelem jen vytrvalost CNS, ale také zkušenosti dítěte. Dále se rozvíjejí poznávací procesy, které jsou opět do jisté míry dědičné, ale také ovlivnitelné okolím. (9) Dítě je již schopné se lépe orientovat v čase, dokáže určit, kdy je čas na práci a čas na odpočinek, na hru, čas na oběd nebo mimoškolní aktivity. Také dokáže udržet pozornost nad činností přibližně 10 minut a s každým rokem se tento čas zvyšuje. Dítě je nutné dostatečně k činnostem motivovat. Jeho vůle není ještě rozvinutá do té míry, aby se dokázalo samo koncentrovat a věnovalo čas činnostem, o které nemá příliš zájem.

Důležité je vědět, jakým způsobem dítě v tomto věku uvažuje. Podle Eriksona mezi šestým rokem a pubertou převládá pýle a zdatnost v intelektuálních, společenských a tělesných dovednostech. U dítěte se projevuje pracovitost a schopnost vědění, učení a kooperace. O spolupráci v čase přestávek lze mluvit v mnoha činnostech. Během volného času žáci utváří různě početné skupiny, které spojuje právě stejný motiv, a to zájem o shodnou činnost. Této aktivitě se dokážou věnovat žáci ustavičně.

S rozvojem logických operací se utváří také představa o světě, ale také představa o dítěti samotném, tedy o identitě. To v praxi znamená, že si dítě uvědomuje svůj význam v životě. Akceptuje, že se netočí vše kolem něj, ale umí brát ohledy na okolí. Právě díky tomuto přístupu dítě dokáže přijmout roli žáka ve třídě. Žáci se musejí přizpůsobovat školnímu prostředí během celého dne. Během přestávek je to např. respektování názoru, ohleduplnost, schopnost pomoci

ostatním v nouzi, vhodné řešení konfliktů, uznání autority a přijetí následků za své činy. Naučit se zvládnout všechny situace, které přes den nastanou, bývá pro žáky složitý a postupný proces. Obecně ale platí, že v období nástupu do školy dítě již přejímá hodnoty a názory od rodiny a chápe své povinnosti, které plní pro jakýsi nadřazený motiv. (9)

2.2.4 Vývoj sociálních a morálních dovedností

Pro malého školáka je typická radost, bezstarostnost a potřeba být v kolektivu. Ve škole se tvoří spíše skupiny homogenní, chlapci a dívky se zabaví podle svých zájmů. Ty se často rozcházejí a navzájem si chlapci a dívky v tomto směru nerozumí. Spojuje je především to, že navštěvují stejnou třídu a to platí až do období puberty.

Tzv. první dojem si spolužáci udělají podle jeho zevnějšku, např. postavy, pohlednosti, upravenosti, typu oblečení apod. V mladším školním věku ještě nejsou děti zcela schopné hodnotit člověka podle povahových vlastností a charakteru. S tímto mají problém mnohdy i dospělí, a co teprve děti, které jsou v tomto ohledu velice nezkušení. Proto jedinci „pohlední a upravení“ se jednodušeji začleňují do skupiny.

Důležitou dovedností v kolektivu je úcta k majetku. „Tato dovednost se začne rozvíjet tím, že si dítě bude vážit svého majetku. Dobré návyky v této oblasti posílí jeho samostatnost a ve škole se prokážou jako neocenitelné.“ (12 str. 108) S tím spojená je schopnost rozdělit se. Dítě ve škole se bude muset během vyučování a přestávek dělit o knihy, vybavení i učitelův čas apod. Bude-li lakomé, snadno se stane ve skupině spolužáků neoblíbené. (12 str. 109)

Jako asociální chování se také jeví: „Já nejdřív“. Tento postoj může zkomplikovat život jedince ve skupině. Je prospěšné záměrně vystavovat dítě situacím, ve kterých nebude na předním místě, aniž by se však cítilo méně důležité. (12 str. 110)

Dětská společnost je přirozená a v životě nepostradatelná. Stejně jako se stává škola přípravným obdobím na práci, stává se také přípravným obdobím na mezilidské vztahy. Dítě potřebuje mít kamaráda, potřebuje být součástí kolektivu. Pokud se jedinci nedaří z nějakého důvodu zapojit do sociální skupiny, volí mnohdy nevhodnou taktiku. Vnucování se, zlobení, kazí hru ostatním a podobně. Těmto situacím by měl učitel věnovat zvýšenou pozornost. Pokud se nejedná o závažný problém a jde např. jen o dětské „pošťuchování“, není nutné zasahovat a snažit se za každou cenu žáky poučovat. Pokud se ale jedná o závažnější spor, měl by dát pedagog třídě najevo svůj nesouhlas s nevhodným chováním. Vhodnou a přiměřenou formou by se měl pokusit toto chování eliminovat a zmírňovat napětí ve vztazích při konfliktu. Snažit se o

navození „příjemného klima ve třídě“, aby se každý žák do školy těšil jak na vyučování, tak na přestávky a rád slyšel zvonění, které má určovat volný čas, zábavu, relaxaci, odpočinek a načerpání nových sil.

2.2.5 Povahové rysy, prostředí a vliv na skupinu

Zážitky a zkušenosti, které žák ve třídě získá, se odrážejí do celého jeho prožívání v životě. Je tedy důležité, snažit se o vytváření co nejpříjemnějšího klimatu ve třídě s pozitivními vazbami mezi žáky. Problémové chování se vyskytuje v mnoha formách, ale nemusí být nezbytně temperamentně podmíněné. „Některé povahové rysy jsou patrné už od narození a jsou součástí genetického dědictví, mohou však být posíleny nebo utlumeny prostředím, v němž dítě vyrůstá a také schopností učitele dítě chápat a napravovat bez střetů nebo drastických zásahů.“ (13 str. 13)

Podle povahy činností také děti následně vyhledávají místo a kolektiv, ve kterém se cítí nejlépe, je pro ně stimulující a kompatibilní. Někteří žáci se zařadí snadno do fyzických a náročnějších situací a jiní naopak vyhledávají klidnější a méně interaktivní aktivity. Rutter (1989) také popsal individuální rozdíly v temperamentu, které ovlivňují rozsah dětského prožívání. Osobnostní odlišnosti dětí ovlivňují to, co žáci vykonávají, jak to vykonávají a kromě toho přispívají k rozsahu jejich zkušeností. (14) V praxi se můžeme setkat s žáky, kteří při totožné aktivitě projevují rozdílné nasazení, a to právě díky povahovým rysům. Stejně tak se mohou žáci rozcházet v reakcích na stejnou situaci. Právě kvůli rozdílnému charakteru dětí během přestávek nastávají konflikty, na které má každý jedinec tendenci reagovat odlišně. Žáci se navzájem musí naučit toleranci a empatii, aby nedocházelo k neustálým sporům. V tomto případě může ke střetu často dojít při hře, ve které jsou žáci rozděleni do skupin. Typické a velmi oblíbené jsou dnes pantomimické a verbální hry. Pokud žák v časovém limitu nestihne předvést nebo verbálně popsat určitý pojem na kartě, ostatní spoluhráči na tento neúspěch, který se týká celé skupiny, reagují různým způsobem. Některý žák dovede kamaráda podpořit a druhý ho naopak hodnotí negativně. Výkon okomentuje nevhodně a třeba žáka i zesměšní. Záleží na povahových vlastnostech, každý jedinec prožívá úspěch či neúspěch jiným způsobem. S nástupem do školy není ještě žák schopen v takovéto situaci ovládat své emoce. Aby učitel předešel nepříznivým okolnostem, je vhodné se zaměřit na příčinu obtíží. Podstatné je, snažit se nepříjemným situacím předcházet neustálým stmelováním a budováním třídního kolektivu. (14)

2.2.6 Zdravotní obtíže školáků

Jako první příznak zdravotních potíží může být například neuróza. Do určité míry je problém v dědičnosti, kdy potomek rodičů trpícími neurózou předpoklad pro tento stav získá. Neuróza je stav mysli, kdy neustále člověk pociťuje úzkost a strach. Má z něčeho obavy nebo se neustále snaží dosáhnout něčeho, čeho není schopen. Tím se pro dítě během školní docházky stává jednak výuka a jednak právě čas přestávek, kdy bývá jedinec vystaven různým patologickým situacím, které se odehrávají bez pozornosti pedagoga. V oblasti mezilidských vztahů se může dítě snadno dostat do neshod s kamarádem či opakovaných potíží v kolektivu. Cítit se mezi spolužáky příjemně a bezpečně je podstatné pro psychický stav dítěte, který následně ovlivňuje celkový stav jedince. O duševní pohodu žáků by měl usilovat především třídní učitel. Ten své žáky monitoruje neustále, každý den během vyučování i během volných chvil. Pokud spatří, že je ve třídě určitý problém, je nutné zasáhnout. Budování třídního kolektivu, který se navzájem podporuje, je nepostradatelné a učiteli se to mnohokrát vrátí. (15)

Zdraví žáků ohrožují také dlouhodobé zdravotní obtíže a těmi jsou v dnešní době např. obezita, kterou trpí až 15% dětí v České republice. Tento statistický údaj nám ledačos vypovídá o špatném přístupu ve stravovacích návycích a pohybu dětí. Obezita u dítěte je nepatřičná jednak z estetického hlediska, ale především z hlediska zdravotního stavu dítěte. V souvislosti s výživou žáků během dne je důležité zaměřit se především na složení a velikost svačin během přestávek. Podrobněji je tato problematika rozebrána v kapitole Stravování a hygiena žáků.

Dalším problémem bývá často vadné držení těla, které jedinci v budoucnu může velmi zkomplikovat zdravotní stav. Zhroucené držení může být důsledkem hypokineze⁵, nerovnoměrného zatížení, častého sezení v nesprávné poloze, nevhodného školního nábytku, stresu ve třídě atd. Vyvíjející se dětský organismus má velice nestabilní držení těla. Je nutné mu ustavičně věnovat péči od nejútlejšího věku.“ (16) Přestávka je tím nejvhodnějším časem během školního dne, kdy má dítě možnost změnit polohu a rozhýbat všechny svalové skupiny, které během vyučování zatěžuje jednostranně. Proto by měl učitel dbát na rozmanitost pohybu a regulovat a eliminovat nevhodné pohyby. Příhodné je dále zařazovat koordinační cvičení, která se mohou rozvíjet např. díky jednoduchým pohybovým hrám.

Další komplikací u žáka může být smyslová vada. Ty závažnější jsou odhaleny při lékařské prohlídce. V některých případech dokonce nelze tyto žáky zařadit mezi ostatní děti a musí mít

⁵ Nedostatek pohybu.

specifické prostředí pro výuku. U dětí, zdánlivě bez potíží, se může projevit při vyučování krátkozrakost či nedoslýchavost. Nejlepším řešením u těchto žáků je snažit se je nechat zařazené v kolektivu s ostatními a připravit jim takové prostředí, ve kterém se budou moci kvalitně vzdělávat. Je nezbytné žáky upozornit na vhodné chování a pravidla a třídu upravit tak, aby se v ní znevýhodněný žák cítil bezpečně a nedošlo ke zbytečným úrazům. Pedagog musí formovat ve třídě vzájemnou zodpovědnost žáků, aby se všichni členové cítili příjemně a mohli se zapojovat mezi ostatní do běžných činností.

Je zřejmé, že jakékoli zdravotní potíže dítěte ovlivňují průběh školní docházky. V každém případě to znamená, že jestliže pedagog objeví u některého ze svých žáků určitou zdravotní komplikaci, musí neprodleně kontaktovat rodiče a případně i odbornou pomoc. Ve škole platí několikanásobně, že je lepší potížím předcházet třeba i mylnou domněnkou o vznikající nebo probíhající zdravotní komplikaci, než následně řešit zhoršující se zdravotní stav.

3 Přestávky a jejich úloha ve vzdělávacím procesu

Při vyslovení pojmu „přestávka“ se pravděpodobně každému vybaví přibližně to samé. Zábava, hry, pohyb, svačina, kamarádi a odpočinek. Většina žáků bere přestávky jako radostnou část školního dne, kdy si s kamarády může popovídat, hrát své oblíbené hry nebo jen tak odpočívat. To vše by měla přestávka splňovat. Ze všeho nejdůležitější je, aby byla pro děti příjemná a těšily se na ni. To znamená, že by je neměla omezovat v pohybu, ve hře ani v komunikaci s kamarády.

Jednotlivé přestávky nemají stejný průběh, liší se především v délce, a s tím je spojená také její náplň. Např. o krátké přestávce žáci nemohou vyběhnout na školní dvůr či hřiště, což je samozřejmé, neboť jen cesta tam a zpět by dětem zabrala téměř celou přestávku a nezbyl by jim čas na hru. Na trávení času mimo budovu nebo na svačení je vymezena přestávka dlouhá, která trvá 20 minut. Žáci mají větší prostor jak na občerstvení, tak na delší odpočinek a jiné činnosti. Přestávky probíhají různě, podle věku žáků. S tím je spojená interakce mezi žáky, učitelem a žákem, ovlivňování a organizace přestávek apod.

V následných podkapitolách se zaměřím na to, jak přestávky probíhají a co vše se při nich odehrává.

3.1 Přestávky a regenerace

Aniž by si to žák uvědomoval, odreagování a kompenzace neustálého soustředění při výuce je hlavní cíl přestávek. Neorganizované různorodé činnosti během přestávky nahrazují dlouhé sezení v lavici. Díky pohybu dochází z fyziologického hlediska k uvolnění svalů a z hlediska psychického k relaxaci v oblasti pozornosti. Na žáka jsou kladeny během výuky vysoké nároky, musí se soustředit a pracovat bez větších prostojů 45 minut. Na prvním stupni zejména v první třídě to není samozřejmě v jeho silách, a tak i během hodiny je nutné dodržovat určité intervaly pro malý odpočinek a načerpání sil na další úkol. Není ale možné věnovat čas při výuce neustálému protahování a relaxaci a tak jsou žáci po hodině vyčerpaní a delší odpočinek je nevyhnutelný. V 1. třídě, jak jsem se již zmínila, je nutné čas žákům korigovat a do jisté míry je usměrňovat, aby strávili přestávku efektivně. Učitel však musí brát v úvahu, že každý relaxuje jiným způsobem. Některé dítě se nutně musí proběhnout, ale jiné volí klidnější činnost, např. se raději uchýlí ke své oblíbené knize či hračce.

3.1.1 Hra jako regenerace

S relaxací na 1. stupni o přestávkách jsou bezesporu spjaty hlavně hry, kterých je celá řada a můžeme je spatřit téměř ve všech činnostech žáků během přestávky. Dítě se do hry nepouští s úmyslem, aby se něco naučilo, cvičilo určité dovednosti nebo představivost a fantazii. Žáci vyhledávají hry z důvodu radosti a zábavy, kterou skrze ně prožívají. Zároveň díky nim také relaxují, ale tuto hlavní podstatu si již neuvědomují.

Byly konstatovány různé teorie o taxonomii⁶ hry podle jejího obsahu. Jedním často interpretovaným uspořádáním jsou známé kategorie podle Bühlerové. Jsou to hry funkční, které se objevují skrze přestávky velmi často, u dívek např. tancem či tleskáním a jiným rytmickým pohybem. U chlapců jsou to tolik oblíbené akční a pohybové hry. Druhým typem je fiktivní hra, která vyžaduje fantazii žáků. Velmi často se objevuje v prvních letech školní docházky. Žáci se velmi rádi převtělují do svých hrdinů a přikládají si jejich schopnosti a vlastnosti. Dalším druhem je hra receptivní, ve které žáci naslouchají příběhu nebo si prohlíží ilustrace ve své oblíbené knize. Hru konstruktivní, která obsahuje kreslení, manipulaci s předměty apod., obsahují např. stavebnice, nebo některé deskové hry, které mají žáci mnohdy o přestávkách k dispozici. Důležité je zmínit ještě hry, které vyžadují dodržování pravidel. Právě tento typ hry děti začínají zařazovat do svého repertoáru od sedmi let a postupně jím nahrazují hry předstíravé, které v průběhu druhé třídy vymizí. Hry s pravidly obsahují postupně rostoucí nový prvek, a to je soupeření. Jinak řečeno, s přibývajícím věkem si žáci nehrají jen tak pro radost, obsaženou v činnosti samé, ale také pro určení vítězů a poražených. Chtějí zažívat prestiž, která je s výhrou spjatá. Zároveň zažívají určité napětí, aby se nestali těmi poraženými a nezažívali zklamání. (17)

Prohra je také v rozvoji dítěte nepostradatelná. Podstatné je hledisko naučit se prohrávat, tedy přijmout určitou situaci takovou, jaká je, přizpůsobit k ní své chování a dokázat usměrnit své emoce. Mezi žáky se při hře projevuje rivalita a soutěživost, z níž často může dojít až ke konfliktům. Pokud se jedná o menší nedorozumění, žáci si poradí a dojdou ke kompromisu bez zásahu učitele. V případech, kdy se jedná o závažnější konflikt a žáci očividně nemají zájem dojít ke společnému řešení, je důležitá pomocná ruka pedagoga.

⁶ Klasifikace, nebo uspořádání do určitého systému.

3.1.2 Pohyb jako regenerace

Pohyb je pro mladší školní věk naprosto přirozenou činností a je nezbytný především pro jejich optimální vývoj, a proto i ve škole musíme dbát na to, aby ho měli žáci dostatek. Aktivitami, při kterých se v hodině žáci alespoň protáhnou a projdou se po třídě, by se na prvním stupni nemělo šetřit. I přesto ale nemůže pohyb při vyučování zajistit dostatečnou kompenzaci sezení v lavicích. V tomto ohledu je pro žáky nevyhnutelná přestávka, která vyvažuje dlouhé chvíle soustředění a pozornosti. Každý žák by měl alespoň část každé přestávky strávit určitým pohybem. Většinou ho o přestávce čeká minimálně cesta na toaletu a zpět.

S pohybem žáků jsou spjata již zmíněná pravidla, která jsou během přestávek nezbytná, především z důvodu bezpečnosti žáků. Velmi vhodná jsou pro pohyb dětí hřiště a dvory. Pobyt venku, na zdravém vzduchu je prospěšný také ze zdravotního hlediska. Avšak i mimo budovu je nutné do jisté míry pohyb žáků řídit a organizovat. Další možností o přestávce je pohyb v tělocvičně nebo v částech chodby, které ovšem vyžadují zvýšenou pozornost učitelů. Pokud je prostor zajištěný dozorem a také z funkčně-bezpečnostní stránky, mohou žáci čas využít podle svých představ. Žáci si způsob trávení přestávek vybírají sami s tím, že se musí držet jistých vymezených mantinelů. Proto je dobré nabídnout jim určité činnosti, ke kterým je však nemůžeme nutit. Pokud učitel o dítěti ví, že si mnohem raději čte nebo v poklidu tráví čas ve třídě, není nutné to bezpodmínečně měnit.

Škola, která chce pro své žáky tento čas zkvalitnit, může rozšířit a zpestřit nabídku činností. Lze nabídnout žákům stolní tenis, stolní fotbal, na hřiště a atria žákům povolit míče nebo jiná náčiní. Tyto činnosti vedou k rozšíření možností trávení přestávky, ale o to více je nutné zaměřit se na dostatečný pedagogický dozor a na bezpečnost žáků. Podrobněji se o tématu zmíním v následující kapitole.

3.2 Zdraví a bezpečnost žáků o přestávkách

Nejpodstatnějším úkolem pro pedagogy během přestávek je zajištění bezpečnosti a zdraví žáků. Hlavní slovo má v této situaci vedení školy, neboli školní řád, který musí bez výjimky dodržovat všichni členové školy. Třídní učitelé mohou ještě podrobněji upravit pravidla během přestávek jen pro svou třídu, aby se ujistili, že vše bude probíhat bez potíží. Během celého školního dne je hlavní zásadou zdvořilost a ohleduplnost. Tu musí dodržovat jak žák, tak učitel.

Vhodné je pravidla např. vyvěsit na frekventované místo nebo jiným nenápadným způsobem je žákům dostat do povědomí.

Přespříliš zákazů a pravidel zároveň také škodí a je nutné si uvědomit, že se nevyhneme úplně všem úrazům nebo potížím. Hlavním úkolem je minimalizovat úrazovost a nehody, ovšem ne pouze udílením zákazů. Je nutné opakovat zásady pro pohyb ve třídě a na chodbách, pohyb mimo budovu školy a pohyb ve školní jídelně. Všechna místa mají jedno společné, a tím je právě ohleduplnost a zdvořilost vůči ostatním.

V případě, že se žák s úrazem setká, musí vědět, jak se v dané situaci zachovat a jak postupovat. Proto se musí učitel zaměřit také na první pomoc, která je mnohdy opomíjena. Není na škodu si v určitých časových intervalech připomenout, nejen teorii první pomoci, ale i praxi např. na figuríně. Dostatečné praktické nácviky žákům pomohou, aby v případě nutnosti neměli strach a ostych. U mladších školáků se samozřejmě ve většině případů jedná o okamžitou reakci a zavolání pomoci učitele.

Změna prostředí podstatně zlepšuje relaxaci. Tímto bych znovu zdůraznila kladný vliv pohybu žáků na čerstvém vzduchu. Možnost alespoň část dne prožít venku pomáhá žákům okysličit organismus a tím zvyšuje jeho následnou výkonnost. Ve třídách bývají časté potíže s odvětráním a s tím spojenou zvýšenou koncentrací CO₂. Tento jev nastává zejména u nových škol nebo u tříd s novými těsnými okny, propouštějícími jen minimum potřebného vzduchu. Z hlediska tepelného komfortu a úspor nákladů na vytápění je tento stav sice příznivý, avšak s ohledem na zdravotní stav a soustředěnost žáků je nepřijatelný. Během vyučování si mnohdy ani žáci ani učitel nevšimnou, že je nutné více větrat a zajistit přísun dostatečného množství čerstvého vzduchu, který přímo ovlivňuje aktivitu všech zúčastněných.

Většina jedinců, jejichž chování není ohroženo žádným postihem a necítí nad svým jednáním žádnou kontrolu, pravděpodobně časem začne v určitých situacích hřešit a „zvlčí“. Příkladem z běžného života může být dodržování pravidel silničního provozu, který je řízen a korigován dopravní policií. Pokud by ale tento státní orgán na provoz nehleděl a neměřil by např. rychlost projíždějících vozidel, situace by se na silnicích začala rapidně zhoršovat. Jakmile spatří jedinci za volantem příslušníky policie, nastává mnohdy až komická situace, kdy najednou všichni, kteří rychlost porušují, sešlápnu brzdu, zpomalí na povolenou rychlost a v tu chvíli jsou ukáznění. Dozor v průběhu přestávek lze k silničnímu provozu přirovnat. Jedná se o pozorování a sledování někoho nebo něčeho, co je svěřeno do péče a odpovědnosti pedagoga. Účelem dozoru

ve školách je jednak střežit dodržování školního řádu, chránit žáky před škodlivými vlivy a také zabránit případnému ohrožení zdraví dětí. (18)

Někteří pedagogové podceňují důsledné dodržování dozorů o přestávkách, a to přesto, že na každé škole existuje pevný rozpis dozorů. „Vykonávání dozorů bývá často formální, občas se dokonce stává, že učitel, který potřebuje o přestávce „něco zařídit“, svou povinnost nevykonává.“ (18 str. 104)

Pokud se však na dozor bude nahlížet jako na složku, která učitele jen obtěžuje, může se stát neukázněnost žáků normou. Potřeba dohledu během přestávek je důležitá na všech stupních základní školy. Důvodů, proč je dozor ve škole o přestávkách nepostradatelný, je opravdu mnoho. Mezi ty hlavní patří bezpečnost žáků, prevence nežádoucího sociálního chování, ochrana před škodlivými vlivy, motivace dodržování školního řádu, vzbuzování respektu k normám a podpora základních pravidel slušného chování. Díky doзору nad dětmi má učitel šanci okamžitě reagovat na nevhodné chování a bezprostředně řešit nekázeň. Pedagog, který se na činnost žáků zaměřuje i během přestávek, má šanci odkrýt i vlastnosti žáka, které jsou mu během výuky skryty. Předpokladem pro úspěšnou výchovu je poznat žáka po všech stránkách.

Dohled pedagogů nad průběhem přestávek ve škole může mít však i negativní stránky. „Riziko dozoru spočívá v tom, že zatímco aktivní děti tlumí, pasivní nepodporuje. Jedním z úskalí dozorů je i skutečnost, že většinou nemá dlouhodobější efekt.“ (18 str. 105)

3.3 Sociální interakce a komunikace během přestávek

Interakce a komunikace probíhá ve školní budově neustále a mezi všemi jedinci, kteří mají se školou určitý vztah. Součástí této práce by tedy dozajista měla být podrobnější analýza sociálního kontaktu a komunikace mezi každým účastníkem výchovně-vzdělávacího procesu.

Pojem sociální interakce lze popsat jako: „vzájemné působení jedné osoby na druhou.“ Jednoduchou charakteristikou interakce může být také jakákoli forma setkání mezi jedinci a následné vyvolání odezvy.

Pod pojem komunikace si lze jednoduše představit dorozumívání, sdělování či výměnu informací mezi lidmi. Komunikaci během dne ve škole tvoří dva nebo více aktérů, a tím je žák a učitel, žáci a učitel, nebo žáci mezi sebou. Nejde jen o interpretaci určitých názorů, interakce je složitý sociální jev. Pro učitele se stává nástrojem pro vzdělání a výchovu.

Pedagogická komunikace je zaměřená na dosažení pedagogických cílů a mění se na základě vymezeného obsahu. Jsou v ní stanovená pravidla a sociální role účastníků. Nejčastěji se odehrává v prostoru třídy, může však probíhat také na chodbě, na hřišti nebo v jiné místnosti. (19)

„Ve školním prostředí nabývá pedagogická komunikace řady podob. První je oficiální, neboť její cíle, obsah i rozsah jsou určeny učebními osnovami a chování účastníků upravuje školní řád. Mimoto probíhá ve škole komunikace učitelů se žáky před vyučováním o přestávkách a po vyučování“. (20)

V pedagogické komunikaci během přestávek převládá interakce mezi žáky, ale i v tomto případě je rovněž nutné stanovit pravidla, co si žáci mohou dovolit, co je zakázané, tedy jaké chování od nich učitel v tomto směru vyžaduje.

3.3.1 Vztahy a komunikace mezi žáky

Pro děti je zcela přirozené povídat si, zapojovat se do společných činností a být neustále v kontaktu s vrstevníky. Komunikují spolu velmi často prostřednictvím her a společných zálib, které se projevují ve škole především o přestávkách. Po ukončení hodiny se každé dítě zabaví podle svého uvážení.

Co se týče komunikace, chlapci působí na první pohled svým projevem horlivěji a jsou hlasitější. Mnohdy ale dovedou držet za jeden provaz a i když si často vyřizují účty mezi sebou i méně vhodným způsobem, neznamená to, že jejich přátelství nejsou tak pevná.

Naproti tomu dívky bývají jemnější, ohleduplnější a mají vyšší schopnost empatie. Často se u nich objevuje zájem a starost o někoho blízkého a to se projevuje i v jejich vystupování o přestávkách. I přesto ale bývá někdy přátelství dívek zrádné. Mají tendenci utvářet různě početná seskupení a ne všechny členky mezi sebe zapojí. Tomuto nejde ve školní třídě zcela předejít, učitel nemůže nařídít, kdo a s kým se má nejvíce přátelit. To koneckonců nelze zařídit ani mezi dospělými. Při vhodném vedení celé třídy je však možné zamezit naprostému odmítání některého z členů třídy. Pokud je mezi žáky vybudován přátelský kolektiv a jakási sounáležitost, žádný jedinec se najednou bez důvodu neocitne naprosto odstrčený.

3.3.2 Vztah a komunikace mezi pedagogem a žáky

Dobré vztahy mezi učitelem a žáky se odvíjejí od vzájemného respektu a důvěry. Žák si váží učitele pro jeho znalosti a schopnosti a učitel naopak ctí individualitu žáka a váží si jeho úsilí při

vyučování. Každý učitel jedná podle určitých pravidel a systému, které si stanoví, i když je veřejně nevyhlašuje. (21)

„Když učitel mluví s žákem, dostává odezvu, která mu pomáhá rozhodnout, co řekne dále. Tato odezva může být verbální, ale i nonverbální. Myšlenky a city, které jsou učiteli sdělovány, mohou obsahovat pochopení nebo nepochopení, zájem, nudu, úzkost, nepřátelství pobavenost či řadu podobných věcí, z nichž každá pak zase ovlivňuje myšlenky a odezvu učitele.“ (17)

Během přestávek na prvním stupni je učitel k dispozici žákům téměř neustále a díky tomu se záměrně či nezáměrně zapojuje do dění třídy. Důvodů je mnoho, prvním je např. kontrola bezpečnosti žáků nebo usměrňování a vybízení k určitým činnostem.

Především v 1. třídě se pro děti stává učitel velmi důležitou osobou. Někteří prvňáci si k učiteli vybudují tak pevný vztah, že mají potřebu s ním komunikovat téměř neustále. Svěřují se svému učiteli s běžnými věcmi, např. s činnostmi, které je čekají odpoledne nebo o víkendu. Vztah mezi učitelem a žákem v tomto případě lze připodobnit ke vztahu rodiče a dítěte. Čas o přestávkách tak učitel netráví jen podle svých osobních potřeb. Je nutné, aby svůj čas přizpůsobil zdánlivě triviálním, leč nutným potřebám žáků a korigoval průběh přestávky, byť jen svoji občasnou přítomností.

3.3.3 Verbální komunikace

Slova umožňují vytvářet určitý dojem a zkreslit skutečnost. Učitel by měl tyto vlastnosti slova v komunikaci vhodně využívat. Určitou informaci, kterou poskytne žákům, může vědomě zabarvit emocemi a tak žáka upoutat. Např. při neshodách žáků lze slovně vyjádřit nespokojenost, neboť to vzniklá situace z výchovného hlediska vyžaduje, aniž by byl učitel skutečně rozzlobený. Toto je snadné docílit samotným výběrem slov a také doplněním významu použitím paralingvistických prostředků v komunikaci⁷.

Vše, co se ve škole říká, lze rozdělit na obsahovou a formální stránku. Obsah je to, co si učitel nebo žák navzájem sdělují, ale velmi podstatná je také druhá složka, tedy ta formální, kam spadá mnoho aspektů. Prvním je např. intenzita hlasového projevu, která se může měnit v průběhu sdělení, a to podle aktuálního stavu emocí a nálady. Další je rychlost a délka projevu, která může

⁷ Prostředky doprovázející mluvený projev. Mnohé z nich jsou jedinečné a neopakovatelné, typické jen pro určitou osobnost. Zpravidla dotvářejí význam slovní výpovědi, mohou však význam i změnit. Patří sem: síla hlasu, zabarvení hlasu, tón hlasu, délka a frekvence přestávek v řeči.

např. mnohdy napovědět, zda si žák vymýšlí a zda je mu téma blízké či naopak apod. Také se dá ledacos vyčíst z přerušování během souvislého proslovu a z přesnosti projevu. Rovněž se v pedagogické komunikaci setkáme s nevhodným způsobem předávání slova, neboli se skákáním do řeči. Tento aspekt by mělo dítě ve škole ovládat i během přestávek a do dialogu by se mělo vždy zapojovat vhodným způsobem. (20)

Komunikace mezi žáky má různou podobu, kterou není nutné měnit, pokud je v souladu se slušným chováním a s pravidly třídy. Jejich potřeba verbální i neverbální komunikace se neustále upravuje na základě vývojových změn v průběhu celé školní docházky. S nástupem do školy se žáci často převtělují do jiných postav nebo zvířat a snaží se k těmto rolím co nejvěrohodněji přizpůsobit svůj projev. V této fázi se uplatňuje dětská spontánnost a fantazie. S věkem se stávají „rozumnějšími“ a jejich celkový projev se začíná blíže podobat dospělým. Změny se odehrávají jednak po formální, ale i obsahové stránce. Žáci také často přebírají fráze od dospělých a často se jim snaží projevem podobat.

3.3.4 Neverbální komunikace

Ne vždy je neverbální komunikací možné přesně vyjádřit své pocity a názory. Většinou jde o aktuální prožívání člověka. Obsah sdělovaný neverbální formou na okolí působí stejně tak jako mluvený projev.

K neverbálním komunikačním prostředkům patří například mimika a pohyb očí. Projev obličeje nám sděluje množství pocitů. Při komunikaci učitele s žákem může tento způsob usnadnit sdělení. Např. úsměvem učitel dává najevo, že je s žákem spokojený, naopak pomocí obočí a čela lze vyjádřit nespokojenost a hněv. Pokud pedagog nechce upoutat pozornost ostatních žáků hlasitým napomínáním, je vhodné použít právě oční kontakt a následně dát mimikou obličeje najevo nesouhlas.

Spolužáci si navzájem gesty udělují pochvaly, ocenění apod. Opačnou situaci, vyjádření hněvu nebo rozčilení, však žáci nedovedou většinou nonverbálně vyjádřit z důvodu nekontrolovanosti emocí. Jejich potřeba okamžitě a zřetelně dát najevo svůj nesouhlas je silnější, a proto volí spíše mluvený projev.

Další způsob jak se vyjádřit beze slov je gestikulace, která je ve škole velmi často používaným komunikačním prostředkem. Pohyby rukou doplňují také pohyby ramen a hlavy. Dále je gestikulace vhodná při komunikaci na delší vzdálenost. Díky ní mohou přes celou třídu učitelé s žáky komunikovat beze slov. Při činnostech o přestávkách však není vždy možné

korigovat chování pouze gestem. Mnoho učitelů používá kombinaci obou komunikačních metod. Např. žáka slovně vyzve jménem, aby jedinec zpozorněl, a následně ho napomene gestem či mimikou.

Projevit svůj názor lze také posturikou, která se zabývá komunikací prostřednictvím postoje. Učitel by se měl snažit, aby také jeho postavení těla působilo na žáky pozitivně. I když se může zdát bezvýznamné, zda má učitel ruce v bok, zkřížené na prsou či volně podél těla, na dojem žáků to může mít velký vliv.

S tím blíže souvisí také proxemika, vzájemná fyzická vzdálenost lidí při sociální interakci. Intimní zóna je uváděna do 45 cm a ne každý žák dokáže její narušení přijmout. Není vhodné omezovat intimní zónu žáka ani při důrazném sdělení, např. při opakovaném napominání. Podmínkou porušení intimní zóny je důvěrný vztah a souhlas obou aktérů. Ve společnosti dětí se toto pásmo porušuje velmi často. Žáci navzájem vzdálenost často porušují z důvodu „blbnutí“ a her. Do intimní zóny si navzájem vstupují během přestávky poměrně často.

Jako další způsob interakce zmíním haptiku, neboli tělesný kontakt, který probíhá ve škole především během přestávek. Objetí nebo pohlazení od učitele je v tomto věku žáků běžné a dokonce to i samy děti vyžadují. Některé děti s nástupem do školy mají ještě stále potřebu fyzického kontaktu s učitelem, kterou si přináší např. z mateřské školy. Pokud učitel dobře žáky zná a ví, co si k jakému dítěti může dovolit, není nutné se fyzickému kontaktu zcela vyhýbat. Občasné pohlazení a projev kladného vztahu prohlubuje ve třídě důvěru a pozitivní naladění.

3.4 Konflikty a kázeňské problémy o přestávce

Kázeň je velice komplikovaný jev, zasahující téměř do všech oblastí v lidském životě. O přestávkách ve škole se objevuje téměř denně. Postoj jedince ke kázni je ovlivněn celkovým postojem k životu, přístupem ke společnosti a k lidem, vztahem k povinnostem, politickou příslušností i hodnotovým systémem. Obecné vymezení tohoto pojmu lze stanovit jako vědomé dodržování zadaných norem chování. (18)

Pokud se jedná o kázeň školní, je nutné zdůraznit tři funkce. První je vytváření nezbytných podmínek pro školní práci, druhou se stává příprava žáků pro život ve společnosti dospělých a třetí funkce je označována za pěstování základních návyků sebeovládání. Stručně řečeno tyto funkce zmiňují účel kázně ve škole, podle kterého se žáci musí chovat tak, aby se usnadňoval školní provoz a aby škola byla schopná dětem poskytnout pocit jistoty a bezpečí.

Pokud se zaměříme na kázeň během činností o přestávce, zdůrazňuje se spíše funkce přípravy žáků pro život ve společnosti a pěstování základních návyků sebeovládání. Tyto dva body jsou spolu úzce spjaté a lze je pozorovat během přestávky, např. při zařazování žáka do skupiny při určité aktivitě. Některý žák se snaží nevítavým přirozeným způsobem do činnosti zapojit. V tomto případě se žák nevnucuje, ale slušně se zeptá a vyčkává na reakci členů skupiny. Pokud ho z nějakého důvodu odmítnou a nechtějí ho přijmout mezi sebe, dokáže následně tento fakt vzít na vědomí bez větších potíží a snaží se zabavit jiným způsobem. Jiný žák nedovede své emoce usměrnit ani ve stádiu, kdy požaduje přízeň skupiny a snaží se mezi ostatní spolužáky zařadit nepřiměřeným způsobem. V této chvíli dochází často k rozporům. Spolužáci mu jeho chování netolerují a dávají mu to zřetelně najevo. Skupina může jedince odmítat, např. kvůli určité interní záležitosti, kterou v tu dobu řeší. Dalším důvodem mohou být např. nepatřičné strategie, kterými se snaží žák do skupiny začlenit. V tomto případě je nutné, aby žák, který byl skupinou odmítnut, korigoval své emoce a dokázal se s tím vyrovnat. K odmítání některého z žáků, by nemělo o přestávkách příliš docházet, ale bohužel je to běžný proces. Záleží na každém žákovi, jak se s tím vyrovná.

S kázní úzce souvisejí také pravidla. Ty se stávají pro žáky orientačním bodem, tzv. jistotou a na jejich základě se žák začleňuje do skupiny. (18) O přestávce platí různá pravidla, liší se podle školy a také podle třídy. Vhodné je důsledně poukazovat na jejich dodržování. V mnoha třídách se osvědčují pravidla vypsána v prostoru třídy, na která se učitel v případě porušení může jednoduše odvolat, neboli to, co žák vidí před sebou napsané, se mu obtížněji porušuje. Zásady chování se většinou týkají obecných požadavků, jako je ohleduplnost, pomoc kamarádovi v nouzi, slušné oslovování spolužáků apod. U mladších školáků, především v 1. třídě, je také vhodné připojit pravidla hygieny jako je mytí rukou po WC a před svačením, po příchodu do školy aj. Pokud si na tyto zásady prvňáci zvyknou, stačí jim pak jen připomenout nebo naznačit, že jejich chování není správné a oni si svou chybu už sami uvědomí. Často se také sami žáci mezi sebou kontrolují a napomínají.

3.4.1 Příčiny kázeňských problémů během přestávek

Možných příčin nekázně ve škole mimo vyučování je mnoho. Podrobněji zmíním jen některé z nich. Za prvé mohou mít žáci geneticky podmíněnou určitou dávku agresivity nebo vrozené poruchy chování, jako např. hyperaktivita s poruchou pozornosti. Tito jedinci mají oslabenou koncentraci pozornosti, mohou být častěji podrážděni a emocionálně labilní. Rovněž se u nich projevuje výraznější stupeň opozičního a vzdorovitého chování, agresivity a problémů s

chováním vůbec. Porucha vyžaduje značné zapojení pedagoga, aby se dala bez potíží zvládnout a periodicky opakovanou intervenci (lékařských) profesionálů, aby bylo možné účinně ovlivňovat její nepříznivé působení ostatními žáky. Jestliže je členem třídy žák s touto poruchou, je podstatné, aby pedagog pracoval se třídou jako s ucelenou skupinou a snažil se ostatním vysvětlit, jakým způsobem s daným žákem jednat. Je nutné, aby ostatní členové třídy projevovali tomuto jedinci více porozumění a snažili se minimalizovat konflikty. (22)

Druhým důvodem nekázně během přestávek může být snaha na sebe upozornit. Tito žáci, tzv. třídní šašci, se rádi předvádějí a je to pro ně zdroj zábavy. Pozornost učitele a spolužáků je těší i v případě, že je negativní. Odezva od učitele, který bývá často podrážděný a rozčilený, se pro ně stává potvrzením, že o nich učitel ví. Pozornost na sebe poutají zvláště žáci, kteří jsou z nějakého důvodu skupinou přehlíženi. Učitelé by neměli šetřit vlídnými úsměvy a pozitivními signály a náklonností ke všem žákům. Jedincům, kteří se očividně cítí nedocenění, ba dokonce odstrčení od ostatních, je třeba zadat takové činnosti, které dají žákovi učitelovu důvěru. Dítě si uvědomí, že je za něco zodpovědné a splněním úkolu se bude snažit učitele nezklamat. (18)

Třetí příčina může být testování učitele, kdy žák zkouší, kam až může jeho chování zajít. Žáci experimentují s tím, co učitel vydrží a snaží se zjistit, kde jsou stanovené hranice. V tomto případě je nezbytné včasné upozornění od učitele, že určité chování již nebude tolerovat a případnými postihy jen nestrašit, ale snažit se je spravedlivě udělovat. Velmi podstatný je také první dojem, který si žáci na učitele vytvoří. Pokud pedagog nenastaví normy chování a tzv. "za běhu" pravidla dotváří, žáci ani nemohou přesně vědět, jaké chování bude tolerováno a jaké už je za hranicí slušného chování. Podobná situace nastane, pokud učitel pravidla stanoví, ale následně nedbá na jejich dodržování. V tomto případě žáci zjistí, že není nutné tak striktní jednání a zkoušejí dál, co jim učitel dovolí. (18)

Příčin nekázně je celá řada a je obtížné jednoznačně určit, jaké příčiny jsou hlavní a podstatné. Většinou jsou různé důvody propojené a vzájemně na sebe působí, mnohdy se ještě více umocňují. Pro učitele je nutné brát v potaz všechny možné důvody žákova chování. Pokud bude projev nevhodného chování brát jako útok na svou osobu, potom přehodnotí své postoje vůči žákovi a následně může lehce šlápnout vedle a být nespravedlivý. Naopak učitel, který o tomto chování uvažuje hlouběji, může na základě analýzy situace zjistit skutečnosti, které neukázněného žáka najednou staví do zcela jiného světla. Můžeme tedy považovat za platné, že čím více budou vychovatelé a pedagogové o příčinách nekázně informováni, tím spíše mají větší naději na výchovný úspěch. (18)

3.4.2 Kázeňské prostředky učitele

Tato oblast je velmi diferenciovaná a bohatá. Přesto se v praxi často zaměřuje pozornost na ukázněvání pomocí odměn a trestů. Pedagogové i rodiče považují mnohdy trest za jedinou možnou cestu při výchově dětí. Nutné je mít neustále na paměti, že by prostředky kázně měly respektovat důstojnost jedince a nesmí žáka ponižovat. Při výběru kázeňského prostředku musí mít učitel neustále na paměti cíl, čeho chce dosáhnout. Dále by tyto prostředky měly být přiměřené dané situaci a jednat osobností žáka, tzn. věku, povaze i citové vyspělosti. Dále je nutné jednat v klidu a s rozmyslem a dbát také na účinek na ostatní žáky ve třídě. A také důslednost, i když ji uvádím až na závěr výčtu zásad, je velmi podstatná. (18)

V širším slova smyslu jsou kázeňské prostředky vším, co napomáhá ke slušnému chování žáků. Je tedy možné zařadit do této oblasti sociální dovednosti učitele. Tím je např. poznávání a posuzování lidí, citlivost a vnímání vůči druhým, motivace žáků, přirozená autorita, porozumění pro žáky apod. Podrobněji se zaměřím jen na vybrané prostředky kázně.

Prvním je zvyšování sebevědomí žáků. Právě malé sebevědomí se často stává příčinou nekázně. Jednak se žák bez sebevědomí stane snadno terčem posměchu a jednak si nesebejistý žák kompenzuje nedostatek sebevědomí nevhodným chováním. Těmto situacím lze předejít mimo jiné také činnostmi (hrami), které pomáhají žákům navzájem projevovali úctu a uznání. Druhý prostředek navazuje na tento problém a je jím pěstování spolupráce mezi žáky. Pokud se učitel podaří mezi dětmi vypěstovat důvěru a vzájemnou pomoc, přispěje tak obrovským dílem k celkové atmosféře třídy a tím také ke kultivaci chování. Další, třetí nástroj kázně, je sebeovládání žáků. Je nezbytné, aby žáci brali v úvahu, že nemohou vždy zcela podlehnout jejich aktuální náladě, ale musí brát ohledy na situaci. Čtvrtý prostředek je chování a ukázněnost učitele, která automaticky ovlivňuje chování žáků. Je nutné, aby byl pedagog vlídný a projevoval dětem důvěru. Dále má nestranně dbát na dodržování pravidel a být důsledný v udělování odměn a trestů. V neposlední řadě musí jít sám učitel příkladem pořádku.

Ráda bych se stručněji zmínila také o trestu jako o prostředku k dosažení kázně. „Trest můžeme stručně vymezit jako nepříjemný následek zla, resp. neukázněného či nezákonného jednání.,, (18 str. 106)

Trest ve škole má za účel udělit sankci v zájmu spravedlnosti a zdůraznit, že škola a třída neschvaluje a odmítá dané činy. Působí také jako odstrašující případ disciplinárních přestupků, pomáhá se žákům nad svými činy zamyslet a nedopustit se v budoucnu stejných chyb. Podstatné je, aby žák nepocíťoval trest jako útok na jeho osobu, aby ho neponižoval a aby časté udělování

trestů dotyčnému nepřidělilo „nálepku grázla“, která se již obtížně mění a působí negativně na mezilidské vztahy ve třídě. Efekt trestu je obtížné předvídat. U každého jedince bude výsledek individuální. Zatímco u jednoho dojde k nápravě a uvědomění si chyb, u druhého může dojít jen k odporu a u dalších žáků třeba ještě k větší nekázni. Učitel tedy musí s tresty zacházet také podle toho, jakému žákovi ho uděluje, a předvídat, jaké bude mít u daného dítěte následky. (18)

3.5 Stravování a hygiena ve škole

Tato oblast je dozajista podstatnou částí v době přestávek. Po náročném vyučování žáci potřebují načerpat energii. Na správné výživě rostoucího organismu se podílí činitelé vnitřní, kam patří hlavně typ žáka a jeho reaktivita⁸ a činitelé vnější, kam řadíme potraviny, režim dne a hygienu. (23)

Pro normální tělesný a duševní vývoj je základním předpokladem optimální výživa. Ovlivňuje nejen zdravotní stav, ale také zvyšuje odolnost organismu a pracovní schopnost člověka. Problematice dětské výživy se v posledních letech věnuje mimořádná pozornost. (23 str. 109)

Stravování dítěte by mělo být propojeno s uceleným systémem návyků, které budou dále realizovány i v pozdějším věku. Základem se tedy stává dodržování podstaty výživy v rodině, která má hlavní vliv na vývoj dětí. V mladším školním věku některé děti odmítají snídaně z důvodu jakési úzkosti a napětí před odchodem do školy. Nedodržení snídaně však nemívá vážnější následky v případě, že je celkový denní příjem potravy a tekutin dostatečný. Důležité je, aby se jídlo stalo pro dítě příjemnou částí dne, aby jedlo s chutí, bez nucení, a především v klidném prostředí, které je vhodné ze zdravotně hygienických podmínek. (23)

3.5.1 Problematika složení svačin

Při zkoumání chování dětí v oblasti stravování se zjistily nejpodstatnější nedostatky v úseku nutričních hodnot potravin. Téměř polovina žáků přiznává, že nemá ráda zeleninu a upřednostňuje sladké potraviny a uzeniny. Nejsilnějším lákadlem je chuť, která bývá u nutričně hodnotných potravin přitažlivě upravována spolu s barvou a vzhledem. Co se týče znalostí o pestré a vyvážené stravě, téměř polovina považuje za podstatné jíst denně zeleninu, nepřesolovat jídlo a upřednostňovat tmavé pečivo. Tento rozpor mezi znalostmi, resp. postoji a realizovaným chováním, je typický nejen mezi dětmi, ale také u dospělé populace. (23)

⁸ Schopnost reakce.

Podstatné pro zdravý vývoj žáků je snižování spotřeby cukrů a tuků a nevytěstování si závislosti organismu na nadbytku těchto pokrmů, kterým často děti dávají přednost. Podstatnou úlohu mají v tomto případě rodiče, kteří především v prvních letech školní docházky svým ratolestem připravují dopolední svačinu. Mnohdy volí nevhodné složení, sladký a nutričně velmi objemný pokrm. Pokud však dítě čas od času dostane „na přilepšenou“ do školy sladkost, nelze hned mluvit o ohrožení jeho tělesného vývoje. Jestliže ale dítě v mladším školním věku pravidelně konzumuje dopoledne i odpoledne tyto návykové druhy pokrmů, lze u něho snadno vypěstovat návyk špatného stravování, kterého se v budoucnu opravdu nelehce zbavuje.

Ve složení svačin by se tedy měly co nejméně objevovat sladké tučné moučníky, zákusky, sladké limonády apod. Ty jsou zdrojem velkého množství cukru a energie, kterou děti přijímají bez dalších nutričně hodnotných látek. Při výběru sladkostí by rodiče měli volit ty, které jsou z hlediska zdravé výživy vhodné, například ovocné saláty sypané ořechy, cereální tyčinky bez polevy nebo tvarohové dezerty s ovocem. Častým problémem se stává ve škole automat na sladké nápoje a další sladkosti, popřípadě také vakuované bagety. Děti mají tendenci s prvním kapesným využít jakési volnosti a samy si vybrat, co budou během dne ve škole svačit. Tomuto nešvaru učitelé nemohou zamezit zákazem, ale je dobré vhodnou domluvou a rozhovorem s rodiči alespoň částečně těmto zvykům zamezit. Vhodně zařazenou potravinou do dopolední svačiny dětí může být např. chléb nebo tmavé pečivo s rostlinným tukem, šunkou, sýrem, domácí zeleninovou pomazánkou, ovocná přesnídávka, jogurt, ovoce a zelenina. (23)

3.5.2 Organizace svačiny o přestávce

Jak jsem se již zmínila, v 1. třídě učitel velmi často žákům činnosti během přestávek řídí. Aby měli žáci na svačinu dostatek času a nebyli vystaveni spěchu, pedagog dá pokyn ke svačení o velké přestávce. Učitel žáky v rámci správného stravování upozorní na dodržování hygienických pravidel. Tím je bezesporu mytí rukou a používání ubrousků na lavicích. S tímto se ve vyšších ročnících již příliš často nesetkáme. Většina žáků na tyto zásady příliš nedbá a svačení se pro starší děti stává spíše doplňkem při ostatních činnostech.

Se stravováním a přestávkami úzce souvisí pitný režim. Přestože voda není nositelkou živin ani dodavatelkou energie, je podstatnou složkou ve stravování školáků. Denně by žák měl vypít průměrně 2 l vody, ale množství tekutin se také odvíjí od ročního období a somatických znaků jedince. V rámci dopoledne, až do oběda, je spodní hranice tekutin určena na 0.5 l vody. Záměrně se zmiňuji o vodě, ne o tekutinách, a to z důvodu nevhodného zařazení slazených a sycených nápojů. Za vhodný nápoj se tedy kromě čisté vody považuje také neslazený ovocný čaj

nebo přírodní ovocná šťáva, kterou je ale nutné doplnit obyčejnou vodou. Pokud žák během dopoledního vyučování nedodrží pitný režim, nedochází přímo k závažnému nedostatku, nicméně žízeň působí negativně na celkový stav organismu, což se následně projeví v chování a náladě dítěte. (23)

Do školy je vhodné chystat dítěti vodu společně se svačinou. Absence nápoje dítě přímo vybízí, aby si ho obstaral právě v automatech. Možnost vlastního výběru mezi vodou a slazeným syceným nápojem vede v případě dětí často k nesprávné volbě. Děti neodolají sladké chuti a v mnoha případech také chtějí zapadnout do kolektivu spolužáků a mít nápoj, který je mezi ostatními oblíbený.

Pokud se dítě o přestávkách aktivně zapojuje do pohybových činností, které vyžadují fyzickou námahu, je tím spíše důležité, aby mělo dostatečné množství tekutin. Téměř ve všech třídách i během vyučování je dnes tolerováno pít, takže nelze mluvit o nedostatku možností dodržování pitného režimu.

3.5.3 Stravování ve školní jídelně

Konec vyučování znamená mnohdy pro žáka uvolnění a konec napětí, a to se zákonitě projeví také v jeho chování. Bezprostředně po vyučování se žáci přemístí do školní jídelny, kde pak pracovníci školy musí často čelit neukázněnému chování strážníků. Ve všech případech nelze toto chování označit za „zlomení“, ve skutečnosti jde o přechodný stav, který se zákonitě dostavuje po skončení napětí. Reakce jsou individuální, někteří žáci mají pouze dobrou náladu, jsou upovídaní a jiné můžeme označit za neukázněné. (23)

Přestávka vymezená na oběd je mnohdy vypočítána bez větších prostojů. Situace na prvním stupni, především v 1. a 2. třídě, je nepatrně odlišná, neboť žáky nečeká odpolední vyučování a většina z nich odchází ze školní jídelny s vychovatelkou do družiny. Tam mají dostatek času na odpočinek po obědě. (23)

Na chování žáků ve školní jídelně má významný vliv sociální okolí. Děti nenavštěvují jídelnu jako samostatné osoby, ale jako příslušníci skupin. Každá skupina má svoji strukturu a dynamiku a chová se podle sociálních zákonitostí. Jednotlivci mají ve skupině svou roli a navzájem se ovlivňují. V praxi to u oběda může vypadat tak, že vyslovená nespokojenost, nevhodné poznámky nebo absolutní odmítání jídla, které projevuje „vůdce“ skupiny, se během chvíle přenesou také na ostatní členy. Stejně jako negativní vliv skupiny na jedince lze také zpozorovat pozitivní změny. Jídlo, které ze začátku doma dítě odmítá, se během školního stravování může stát jeho

oblíbeným pokrmem. Také v oblasti chování při stolování platí, že se většinou skupina přizpůsobuje určitým jedincům, ke kterým ostatní členové do určité míry vzhlížejí. (23)

3.6 Novela o změně délce přestávek

V následující části považuji za vhodné zmínit návrhy Ministerstva školství o novelizaci vyhlášky, která se týká zkrácení přestávek. Nejprve uvedu několik argumentů, které se neshodují s touto novelizací.

Pokud se zaměřím na potřeby žáků během přestávky, tak téměř ve všech oblastech je kratší než desetiminutová pauza naprosto nevyhovující. Žák během této doby musí leckdy zvládnout více činností, např. WC, svačina, příprava na vyučovací hodinu a další. Nehledě na situaci, že vyučovací hodina zasahuje, třebaže jen o minutu do přestávky. V případě zkrácení přestávky z deseti na pět minut, by v této chvíli byl prostor na odreagování žáků opravdu nepřiměřený. Zmínit musím také věk žáků, neboť především prvňáci většinou potřebují času ještě o něco více. Z důvodu již výše zmíněné nutnosti organizace učitelem jim často činnosti jako svačení a hygiena trvají o déle než dětem ve vyšších ročnících. Bez pomoci učitele často přestávky nedokážou trávit dostatečně efektivně. Než se po zvonění „rozkoukají“, uteče jim část přestávky a čas se jim ještě o něco zkrátí.

Argument, proč je výhodné přestávky zkrátit je hlavně ten, aby mohlo vedení školy vyjít vstříc dojíždějícím školákům. V některých případech zkrácení přestávky a tím celého školního dne může zabránit tomu, že dětem ujíždějí spoje doslova o pár minut. (24)

Od 1. září 2012 Ministerstvo školství a tělovýchovy schválilo novelizaci vyhlášky č. 256/2012 Sb., kterou se mění vyhláška č. 48/2005 Sb., o základním vzdělávání a některých náležitostech plnění povinné školní docházky. Podle nového návrhu Ministerstva školství tedy lze zkrátit některé desetiminutové přestávky na nejméně 5 minut a přestávku mezi dopoledním a odpoledním vyučováním na nejméně 30 minut. Při zkracování přestávek ředitel školy přihlédne k základním fyziologickým potřebám žáků. Další změnou je, že školy budou muset zajišťovat dozor nad dětmi v době polední přestávky. Nově totiž vyhláška stanoví, že ředitel základní školy umožní žákům vstup do budovy o přestávce mezi dopoledním a odpoledním vyučováním. Žáci tedy nebudou muset budovu opouštět jako dosud, kdy jim podle vyhlášky měl být umožněn návrat do budovy minimálně 15 minut před začátkem odpoledního vyučování.

Možnost zkracování přestávek mají tedy školy ve svých rukou a je zároveň podmíněno souhlasem školské rady schvaluje školní řád, který obsahuje i vymezení provozu školy, tedy i délky a zařazení přestávek (§ 1 odst. 5 vyhlášky).

3.7 Výzkumy z americké studie

Situace v zahraničí je vzhledem k počtu zdrojů, které se týkají problematiky přestávek, na značně odlišné úrovni v porovnání s výzkumy u nás. Oblast přestávek se stala v zahraničí stěžejní pro řadu autorů a popisují tuto oblast velmi podrobně. Soustředí se na prostředí a průběh přestávek u žáků základních škol a zabývají se nejrůznějšími tématy, které podrobněji analyzují volný čas žáků v rámci školního dne. Pro tuto práci jsem si vybrala jednoho ze zahraničních autorů, který se problematikou přestávek zabývá a v následující kapitole jsem čtenářům přiblížila vybrané části jeho dílo *Breaktime and the School*.

3.7.1 Jak se učí žáci během přestávek a co přestávky mohou naučit dospěle

Školní hřiště se stává pro děti jakýmsi unikátním světem, na který dospělí brzy zapomenou. Neuvědomují si intenzitu subjektivního vnímání zkušeností. Je třeba vzít v úvahu, že čas dětí strávený na dětském hřišti tvoří značnou část volné zábavy dětí. Tento čas může být vnímán jako doba intenzivní sociální interakce a doba pro fyzickou aktivitu dětí. Hřiště často poskytují možnost zapojení do hry vysokého počtu dětí různého věku, které se následně selektují na méně početné skupiny podle věku a zájmů. O dětském vývoji se můžeme v souvislosti se zkoumanými typickými činnostmi během doby strávené na hřišti naučit mnoho. A stejně tak děti se v těchto příležitostech mohou naučit mnoho mezi sebou.

S věkem dochází k charakteristickým změnám chování při činnostech na dětském hřišti. Ty často souvisejí nejen se sociální vyspělostí dětí, ale také s kognitivními schopnostmi. S přibývajícím věkem mají děti tendenci hrát si ve větších skupinách. Pozorování z mateřských škol ukazují, že předškolní děti si nejčastěji hrají ve dvojicích, méně často ve skupinách 3-4 a zřídka ve skupinách po pěti a více.

Děti jsou s přibývajícím věkem schopnější komunikovat mezi sebou ve větší skupině a dovedou se lépe přizpůsobovat. Podstatnou rolí v sociálních schopnostech hrají pravidla, která při jejich respektování otevírají cestu k úspěšné komunikaci mezi členy. Tímto se předškolní děti liší od mladšího školního věku. Z toho důvodu se mohou školní děti o přestávkách zapojovat do

aktivit, které vyžadují striktní dodržování pravidel, díky nimž se všichni mohou věnovat dané činnosti nebo hře bez úrazu, v bezpečí a s radostí. (25)

3.7.2 Vliv pohlaví ve způsobu hry

Dělení lze uskutečnit podle preferované hry. U chlapců převažují činnosti, vyžadující více fyzické aktivity. U dívek se setkáme především s koordinačními činnostmi, které rozvíjí hlavně obratnost, rytmické cítění a estetické vyjadřování. Závisí to zejména na biologických vlivech, ale do určité míry mohou být rozdíly ve hře u opačných pohlaví způsobené sociálním nátlakem. Typ aktivity je ovšem v dětech zakořeněn ve velké míře z rodiny, školy, nebo i ze společnosti. Děti napodobují vrstevníky stejného pohlaví a vytvářejí si určité vzory. Jsou odměňovány za to, když se chovají právě tak, jak se mají v dané situaci podle okolí chovat. Děti potřebují, aby byly posuzovány okolím jako „typický“ chlapec nebo dívka. Od šesti let věku dochází při hře a jiných činnostech dětí k separaci pohlaví. Heterogenní skupiny se od sebe na základně rozličných zájmů více oddalují. Pro hry dívek je většinou charakteristická menší soutěživost. Málokdy jde jedna dívka do přímé konkurence s druhou. Na rozdíl od toho chlapecké hry, jako je např. fotbal, přímo vybízejí k soutěživosti. (25)

3.7.3 Výhody přestávek trávených na hřišti

Pohyb mimo třídu a mimo budovu žáky dozajista baví a těší se na něj. Náplň přestávek na hřišti má však kromě výhod také negativní stránky, které musí pedagogové co možná nejvíce redukovat. V první řadě je nutné zajistit bezpečnost žáků. Přestávky trávené na dětském hřišti jsou vždy příležitostí k poměrně intenzivním fyzickým aktivitám a může tak dojít snadněji k úrazům. Pokud děti delší dobu sedí v lavicích, akumulují v sobě přebytečnou energii a tu následně musejí nějakým způsobem vypustit. Existují studie, které relevantně dokazují dopad dočasného znemožnění cvičení a obecně aktivního pohybu dětí během přestávek.

Pellegrini a Huberty zkoumali vliv odnětí svobody u chlapců a dívek ve třídě a na dětském hřišti. Během omezení pohybu u dětí byly pozorovány změny v jejich chování. Pellegrini a Huberty zjistili, že omezením svobody o přestávkách se zvyšuje potřeba žáků pohybu při vyučování a naopak. Výsledky podporují názor, že potřeba fyzického pohybu souvisí s růstem dítěte, a také s odreagováním. (25)

4 Charakteristika výzkumu a prostředí zkoumané základní školy

V teoretické části práce jsem shromáždila relevantní⁹ poznatky, které pro mne byly východiskem při koncipování navazujícího výzkumu. Ten jsem konstruovala s využitím dvou různých výzkumných metod. První metodou je strukturované pozorování průběhu přestávek na prvním stupni, přesněji v prvním ročníku základní školy. Jako druhou metodu jsem zvolila řízené rozhovory s předem připraveným scénářem. Otázky jsem pokládala jak žákům, tak také jejich třídním pedagogům. Během pozorování, následných rozhovorů s dětmi a s třídní učitelkou jsem měla možnost blíže nahlédnout do prostředí přestávek. Výzkumná zjištění uvedená v této práci jsou v závěru kapitoly komparována s paralelně probíhajícím výzkumem M. Buryové (Buryová, 2014), která se soustředila na problematiku přestávek v 5. ročníku.

Předmětem zájmu tohoto výzkumu byla první třída Základní školy v Liberci. Budova školy se nachází mimo centrum města v klidné lokalitě pod Jizerskými horami. Jedná se o plně organizovanou školu, kterou tvoří ucelený areál sdružující základní školu s kapacitou 600 žáků, školní družinu, školní klub, jídelnu, tělocvičnu a hřiště.

Posláním školy je zabezpečit žákům kvalitní základní všeobecné vzdělání orientované na životní praxi a na další studium. Vzdělávací a výchovné strategie jsou voleny tak, aby napomáhaly utváření a rozvíjení klíčových kompetencí žáků, zejména pak vedly žáky k samostatnosti, tvořivosti, přemýšlení, vzájemné toleranci a úctě, k rozvoji komunikačních dovedností a spolupráci. Škola podporuje fyzické a psychické zdraví dětí a je vyhledávána rodiči žáků nejen ze spádového obvodu, ale také z ostatních částí města a jeho okolních obcí. Proto dlouhodobě vykazuje vysokou naplněnost. Škola patří k zakládajícím členům sítě škol podporujících zdraví a realizuje dlouhodobé projekty. Prioritní je spolupráce s rodičovskou veřejností. Škola je rodičům otevřená, nabízí nadstandardní služby a využívá pomoci a podpory rodičů žáků.

V roce 2009 začala rozsáhlá rekonstrukce školy. Cílem projektu bylo vybudovat volně přístupné multifunkční hřiště, využívané školou, školní družinou, školním klubem i širokou veřejností.

⁹ Mající rozhodující význam.

První třídu, kterou jsem v průběhu celého školního roku sledovala, navštěvuje 27 žáků, z toho 14 dívek a 13 chlapců. Žáci mají svou třídu v novém pavilonu v 1. poschodí. Družinu mají žáci ve své učebně. Díky tomu mají k dispozici během přestávek řadu her, které mohou využívat.

V této třídě nemají žáci problémy se zařazením se do kolektivu vrstevníků. Na první pohled je tato třída emocionálně stabilní a pozitivně naladěná. Mezi dětmi není žádný agresor, který by negativně ovlivňoval vztahy mezi dětmi. Naopak jsem nezaznamenala jedince, který by byl ostatními spolužáky odmítán, nebo byl středem posměchu. Žáci mají velmi kvalitní vedení. Osobnost třídní učitelky zajišťuje fungující kolektiv.

5 Použité výzkumné metody

Jako stěžejní metodu jsem ve výzkumné části zvolila metodu pozorování. Cílem bylo charakterizovat dění o přestávkách v přirozeném kontextu a podrobněji popsat typické činnosti. Pro úplnost a podrobnější informace jsem použila metodu rozhovorů, které mi poskytli jak žáci z prvních tříd, tak jejich třídní učitelka. Ta je zejména v první třídě nedílnou součástí přestávek. Mimo to považuji za důležité znát názory pedagogů na trávení volného času jejich žáků mezi vyučováním.

5.1 Metoda pozorování

Tuto metodu výzkumu lze charakterizovat jako proces poznávání a zaznamenávání smyslově vnímatelných skutečností, zejména chování osob, průběhu a dějů. Předností metody je především nenáročnost na subjekt pozorování, analýza reálného dění a přítomného chování. Není však možné zaznamenat vždy příčiny jednání. Za nutné v celkovém zkoumání považuji dostatečnou přípravu před vlastní fází pozorování, aby nebyl výzkum ohrožen spekulativními závěry, nedostatečností v oblasti validity¹⁰ a spolehlivosti. S tím je spojené časté a opakované pozorování a rozptýl zkoumaného objektu a činnosti. (26)

Metodu pozorování lze rozdělit podle toho, zda se pozorovatel do procesu zkoumání aktivně zapojí, nebo pouze pasivně přihlíží. V mém případě jsem se snažila jako utajený pozorovatel co nejpřesněji zaznamenávat probíhající chování, jednání a činnosti žáků, kteří se přesný účel mé návštěvy ve třídě nedozvěděli. Postupem času přestali na mou přítomnost reagovat změnami v chování a očividně jsem neovlivňovala průběh jejich každodenních činností během přestávek.

Zvolila jsem standardizované pozorování, jehož činnost spočívá v záměrném a cílevědomém objektivním sledování jevů. Průběh vlastního pozorování jsem zahájila přípravnou fází, ve které jsem si stanovila podrobný plán a systém zaznamenávání přijímaných informací. Zaměřila jsem se na oblasti zmíněné v teoretické části práce. Tím je hra a odpočinek během přestávek, pohyb dětí, sociální interakce, kázeň během přestávek, příprava pomůcek na vyučování a svačení.

Následovala první etapa globální percepce, ve které je cílem identifikovat sledovaný jev. Mým prvním cílem bylo lépe charakterizovat sledovanou sociální skupinu, první třídu, a

¹⁰ Platnost.

podrobněji poznat jejich vnitřní uspořádání, vztahy mezi jedinci a také vztahy žáků s učitelem. Mým cílem bylo také v případě některých zvláštností popsat jedince, kteří by svým vystupováním a přítomností ve třídě celkovou atmosféru narušovali nebo jinak negativně ovlivňovali. Takoví žáci se ve skupině neobjevovali a třídu jsem spatřila jako fungující, přátelskou skupinu, která má velmi kvalitní vedení.

Druhou fází bylo získat prohlubující informace o pozorované skupině. V průběhu několika měsíců návštěv této skupiny žáků jsem postupně zaznamenávala co možná nejvyšší počet činností a podrobněji jsem se snažila popsat průběh přestávek. Vlastní pozorování jsem rozdělila do určitých celků, které se odvíjely od druhu činností, popisovaných v teoretické části. Dále jsem se snažila popsat, jaký vliv na průběh přestávek mají jednotlivá roční období.

První třídu jsem navštěvovala od září, od zahájení školní docházky. V další etapě jsem se zaměřila na období adventní, ve kterém Vánoce podstatně ovlivnily celkovou atmosféru ve třídě, tedy i volný čas žáků během přestávek. Třetí období jsem věnovala příchodu jara, kdy se patrně na chování dětí podepsaly např. jarní prázdniny a Velikonoce. Posledním sledovaným obdobím jsem určila konec školního roku, přesněji poslední dva měsíce školní docházky, kdy se mimo jiné třída těšila na školu v přírodě a další jednodenní akce školy. V těchto etapách jsem pozorovala dění ve třídě a snažila jsem se rovnoměrně zaznamenávat co nejvíce činností, které se odehrávaly během přestávek.

Třetí etapou byla registrace pozorovaných jevů a dále fotografie, které jsem zveřejnila přímo u daných kapitol. Poslední fází je podrobně rozpracovaná interpretace výsledků pozorování.

Po skončení a vyhodnocení výzkumu jsem se snažila porovnat a zaznamenat ty nejfrekventovanější a nejjasnější rozdíly mezi prvním a pátým ročníkem základní školy během přestávek. Díky srovnání s výzkumem kolegyně Markéty Buryové, která se zaměřovala na nejstarší žáky prvního stupně, jsem měla možnost v mnoha oblastech provést porovnání našich výzkumů. Jsem si ale vědoma odlišnosti zkoumaného prostředí a proto má srovnání sledovaných sociálních skupin pouze orientační charakter. Pro přehlednost jsme společně zvolily jednotlivé oblasti, které zřetelně ukazují, že na základě věkové rozdílnosti se činnosti žáků na 1. stupni podstatně liší.

5.2 Metoda rozhovoru

Pod touto metodou lze také nazvat interview nebo dotazování. Rozhovor je druhem exploračních metod¹¹, při nichž se navozuje přímý komunikační styk se zkoumanými subjekty, které jsou otázkami nebo jinými stimuly podněcovány ke sdělování požadovaných verbálních informací. Je cíleně orientován a připraven. (26)

Výhodou interview oproti jiným výzkumným metodám je navázání osobního kontaktu, který umožní proniknutí do motivů a postojů respondentů. Je možné sledovat reakce respondenta na jednotlivé otázky a následně podle nich upravovat další průběh. (26)

Druhy rozhovorů lze rozlišit podle počtu dotazovaných. Skupinové interview zjišťuje chování, názory a mínění celé skupiny. Pro mou práci jsem si zvolila individuální rozhovor a to jednak se žáky 1. tříd, tak s třídními učitelkami, kterých jsem se ptala na předem stanovené otázky. Použila jsem spíše nestrukturovaný způsob rozhovoru, který je více otevřený a poskytuje větší možnosti ve formulaci a sledu otázek. V průběhu rozhovoru jsem se volně vracela k nejasným nebo zajímavým bodům ve výpovědích, abych se dozvěděla více podrobností. Snažila jsem se klást především otázky otevřené, které jsem jen v případě stydlivosti žáků změnila na otázky uzavřené. Pro následné snazší vyhodnocení výzkumu jsem se rozhodla oslovit stejný počet dívek a chlapců. Rozhovor jsem provedla s dvaceti žáky.

Před zahájením dotazování jsem si vytvořila formulář rozhovoru, neboli přípravu na průběh rozhovoru a sled otázek. Díky rozhovorům s dětmi jsem měla možnost zachytit další postřehy, které jsem v průběhu pozorování přehlédla. Snažila jsem se otázky pokládat takovým způsobem, aby mi mohli žáci bez pocitu nátlaku přiblížit také vzájemné vtahy ve třídě.

Po vytvoření systému otázek jsem přistoupila k samostatnému zkoumání a oslovení respondentů. Za podstatné jsem brala především pozitivní atmosféru během rozhovoru, které jsem se snažila docílit pomocí důvěry a vzájemné spolupráce. Podstatné bylo také zvolit vhodné prostředí a dobu dotazování. Bylo nezbytné zvolit takový moment, kdy měli žáci dostatek času a nebyli zatíženi jinými starostmi.

Záznam rozhovoru jsem většinou prováděla již v průběhu dotazování, v podobě určitého protokolu, který do jisté míry zpomalil celkový průběh, ale zároveň zaručil přesnější záznamy.

¹¹ Zjišťovací, zejména sociálně-psychologické výzkumné metody, které v psychologii slouží ke sběru dat.

Naopak občasné doplňování získaných informací až po ukončení rozhovoru často vedlo až k jejich ztrátě.

Odpovědi získané od žáků 1. třídy jsem opět porovnávala s odpověďmi z dotazníku žáků 5. ročníku základní školy, které byly objektem zkoumání Markéty Buryové.

6 Výsledky pozorování

Pro lepší orientaci v jednotlivých částech přestávky a také z důvodu přehlednějšího zpracování hlavních činností žáků jsem se rozhodla kapitolu rozčlenit na další podkapitoly. Jsou tvořené na základě teoretických poznatků a z velké části na ně navazují. Mým záměrem bylo v průběhu pozorování zaznamenat co nejširší záběr činností žáků, aby následné srovnání 1. a 5. ročníku bylo co rozsáhlejší.

Při vlastním pozorování jsem se dále snažila zaznamenat, jak roční období ovlivňuje řízené i dobrovolné činnosti o přestávkách. Z důvodu nutné anonymity zpracovávání výsledků výzkumu jsem se rozhodla pro fiktivní pojmenování zmiňovaných osob.

6.1 Hra a odpočinek během přestávek

Na úvod se budu věnovat časovým aspektům, které rámcují přestávky ve škole. Zvonění na této škole určuje pouze začátek hodiny, ale konec vyučování stanovuje učitel. Konec přestávky je tedy pevně stanoven zvoněním, díky kterému žáci přesně vědí, kdy musí opět usednout do lavic. Výhodou ukončování hodiny učitelem je možnost hodinu zkrátit či prodloužit podle dané situace. Nenastává zde rozruch a nutné uklidňování a překřikování žáků. V případě prvňáků je situace ještě o něco snazší, neboť si žáci nedovedou čas pohlídat a nemohou tak upozorňovat učitelku na konec vyučování. Většina z nich však vycítí, že se hodina chýlí ke konci a někteří už velmi netrpělivě očekávají její konec. Reakce žáků na začátku přestávky jsou spontánní a individuální. Reagují podle toho, co je pro ně v tu chvíli nejpodstatnější. Ať už se jedná o vyběhnutí z lavice, vyndávání svačiny nebo odběhnutí na WC, pro všechny žáky znamená přestávka volný čas, který mohou využít podle svých představ a začíná tedy „volná“ zábava.

Až na výjimky žáci během přestávky opouštějí z velké části lavice a věnují se činnostem na koberci nebo mezi lavicemi. Jen Matouš a Edita, i když každý sám, častokrát během přestávky seděli v lavici a věnovali se tam svým zájmům. V případě Matouše jsem vyzorovala, že má rád různé encyklopedie. Překvapilo mě, že si je nejen prohlíží, ale také je velmi rychle dokáže číst. Se zájmem jsem sledovala, jak zaujatě stránky otáčí a když jsem se ho zeptala, o čem zrovna čte, dočkala jsem se plynulého předčítání o životě velryb. V případě, že se Matouš nevěnoval čtení, ostatní žáci ho brali mezi sebe a on se tak dokázal bez potíží zapojit i do společných her. Jediným handicapem pro něj byla jeho velmi drobná postava, kvůli které na spoustu pohybových her neměl dostatek síly.

Edita je dívka, která má problém s komunikací ve větší skupině žáků. Je tichá a velmi rozvážná, také se déle přizpůsobuje novým činnostem. Svěřila se mi, že si ráda kreslí, čehož jsem si také všimla během mé přítomnosti ve třídě. S ostatními spolužačkami si ale také hrála. Ne se všemi si rozuměla, ale nejvíce se přátelila s Lindou a Emilkou, se kterými trávila čas i mimo školu.

Pokud se dívky zapojují do činnosti se spolužáky, příliš dlouho u dané aktivity společně nevydrží. Mnohdy tato činnost končí roztržkou. V případě neshody se raději opět zabaví v homogenních skupinách. Jednou z mála činností, které se věnují dohromady žáci i žákyně jsou deskové hry. Nejčastěji se objevovala ve třídě upravená hra „Člověče, nezlob se“ a strategická hra „Carcassonne“. V tomto případě se žáci zabaví i ve skupinách heterogenních. Složení skupin volí na první pohled náhodně. Záleží na každém, kdo se ke komu přidá a kdo se s kým domluví. Počet hráčů je u těchto her samozřejmě omezený, ale protože je ve třídě k dispozici více her, každý má možnost se k určité skupině zařadit. Menší dohady vzešly ze situace, kdy si Luisa do školy přinesla svou oblíbenou hru „Pexeso pro uši“. Mezi dětmi se stala tato hra velmi populární. Samozřejmě ji nemohli hrát najednou všichni žáci a Luisa si pečlivě své spoluhráče a protihráče vybírala. Zaujalo mě, že si Luisa dokonce zaznamenávala do zápisníčku pořadí žákyň, které se jí přihlásily, že se chtějí do hry zapojit. Tato hra byla oblíbená asi dva týdny, poté její popularnost pomalu odeznívala.

Díky koberci ve třídě mají žáci možnost věnovat se různým činnostem i mimo lavice, což je pro ně očividně radostná zpráva, neboť jen zřídka jsou dobrovolně žáci během her v lavicích. Jednou z často využívaných her je také stavebnice, kterou mají v oblibě jak dívky, tak chlapci. Své stavby většinou konstruují samostatně nebo ve dvojicích.

obrázek č. 1 – děti si hrají na koberci se stavebnicí

Velmi častou hrou, které se věnují pouze chlapci, je „mini-fotbálek“, který žáky očividně nikdy neomrzí. Hrají si s ním pravidelně několikrát do týdne. U této činnosti se schází početnější skupiny žáků. Hráči se během přestávky střídají a ti, co právě nehrají, bedlivě pozorují utkání.

obrázek č. 2 – chlapci hrají mini-fotbal

Žáci mají v 1. třídě potřebu nosit si do školy vlastní hračky a další předměty, které o přestávkách ukazují spolužákům. V případě děvčat jde nejčastěji o různé postavičky, které jsou známé díky propagaci reklam a většinou jsou jich celé série. Děti si je mezi sebou následně půjčují, vyměňují a obdivují. Co se týče chlapců, ti do školy nosí hlavně své sbírky karet, na kterých jsou zobrazené jejich oblíbené postavy a hrdinové.

Velmi často se také žáci převtělují do svých oblíbených postav a prožívají tak různá dobrodružství. Hlavním tématem se staly pro žáky postavy pirátů z Karibiku, neboť tento film viděli na televizních obrazovkách a stal se také v této třídě námětem představení na jarmarku. Vystoupení na jarmarku se odehrálo koncem května před ukončením školního roku. Nacvičování krátkého programu první třídy velmi ovlivnilo dění během přestávek. Se svými oblíbenými hrdiny se žáci velmi ztotožnili a přestávky se občas podobaly oceánské bitvě pirátů. Především chlapci bojovali opravdu s nasazením, které bylo o to více umocňováno vlastně vyrobenými rekvizitami.

Co se týče ročního období, nejvýraznějšího rozdílu v chování prvňáčků jsem si všimla během prvních měsíců školní docházky, kdy se jejich nejistota v jednání projevovala nejen v hodině, ale také o přestávkách. Než se „otrkali“ a vytvořili si mezi sebou pevnější vztahy, ve třídě panovala velmi klidná atmosféra. Také děti utvářely spíše menší skupiny podle kamarádů, kteří se znali již

delší dobu. Tato atmosféra se pomalým tempem neustále proměňovala. S každým měsícem byli žáci více rozjívěni. To se projevovalo především zvýšením hluku při řadě činností a také několika nedorozuměními, do kterých musela často zasahovat třídní učitelka. Podrobněji se o kázni ve třídě zmíním v samostatné kapitole pozorování.

Další výraznější změnu v činnostech jsem zaznamenala ve Vánočním období, tedy v průběhu prosince, kdy se žáci často zapojovali během přestávky do výzdoby třídy. Pomáhali učitelce se zdobením stromečku, věnců apod. V těchto činnostech vynikaly hlavně dívky. Chlapci se častěji věnovali svým zájmům, především hrám s molitanovým míčem a deskovým hrám. Vánoční atmosféra také zklidňovala pohybovou aktivitu žáků. Během přestávek učitelka zapalovala adventní věnce a pouštěla dětem koledy, což působilo uklidňujícím, svátečním dojmem. Také po Vánocích si ještě celé dva týdny žáci vyprávěli spoustu zážitků a ukazovali si navzájem dárky, které jim udělali největší radost.

Naopak období konce roku bylo poměrně rušné, zřejmě způsobené únavnou a menší soustředěností dětí, které již netrpělivě očekávaly konec školního roku a vytoužené prázdniny. Mimo to byl měsíc červen také narušen řadou výletů a „školou v přírodě“, která ovšem děti více stmelila a vytvořila nová přátelství mezi žáky. S prvním slunečným dnem se také objevila možnost vyběhnout na školní hřiště, což žáky ještě více rozdovádělo. Každopádně pohyb dětí venku je naprosto nenahraditelný a bez výjimky si všichni tuto možnost pochvalují.

Za pozitivní považuji to, že děti nepoužívají telefony během přestávek, i když řada dětí už telefon vlastní. Školní řád upravuje používání mobilních telefonů a tabletů během pobytu ve škole. Pokud si žáci berou některý z těchto předmětů do školy, mají ho zamčený ve své skřínce a během dopoledne včetně přestávek ho nepoužívají. Toto pravidlo mimo jiné také přispívá k tomu, že si žáci vyhledávají vhodnější zábavu, při které se dovedou lépe odreagovat a zregenerovat tělo, např. pohybem.

6.2 Pohyb během přestávek

Pokud se zaměřím na regeneraci dětí, nedá se v případě přestávek mluvit o odpočinku ve smyslu polehávání a zklidnění organismu. Ba právě naopak žáci často relaxují aktivním způsobem. Podobně jako někteří dospělí potřebují po psychicky náročném zaměstnání sport nebo jakýkoli jiný pohyb, i většina žáků ve škole po vyučování odpočívá formou aktivní hry nebo jiného pohybu. Už jen změna polohy těla má podstatný vliv na kompenzaci dlouhého

sezení v lavicích. Děti si rovnají páteř a zatíží jiné svalové skupiny. I když ony samy si neuvědomují, jak je změna polohy těla podstatná, organismus ji sám vyžaduje.

Minimálně polovinu času přestávek chlapci využívají k pohybovým aktivitám, nejčastěji jsou to honičky a fotbal s molitanovým míčem. Těmto hrám se věnují již od první přestávky, které se očividně nemohou dočkat. Se zvoněním většina žáků vyběhne z lavice a chopí se oblíbeného molitanového míče, který je uklizený v krabici v zadní části třídy. Zdálo se mi, že vítěz, tedy žák, který míč získá, má možnost výběru svého družstva v následném zápase. Moji domněnku mi potvrdili také kluci při rozhovoru.

U dívek je většinou spontánní pohyb klidnější, nevolí příliš soutěživé pohybové hry, ale aktivity, ve kterých jim jde o společný prožitek. Pohybové činnosti dívek jsou spíše tanečního a hudebně-pohybového charakteru, jejichž prostřednictvím se rozvíjí zejména jejich obratnost a určité rytmické citění. Dívky se zapojují do činností v menších skupinách nebo ve dvojicích. Velmi časté je tancování, nácvik tanečních kroků, který často trénovaly především čtyři žákyně, neboť spolu navštěvují gymnastický kroužek. Ostatní dívky se často věnují rytmickým básničkám a tleskání. Těchto říkanek znají celou řadu a všechny je ovládají dokonale.

obrázek č. 3 – dívky se věnují oblíbeným rytmickým hrám

Další společnou zábavou žáků, kterou volí jak ve třídě, tak na hřišti, je hra „Žábo skoč“, ve které je cílem co nejpřesněji skočit na spolužakovu nohu a tím ho proměnit v žábu, která pokračuje ve skocích na ostatní. Při této činnosti jsem ale jen za mou návštěvu zpozorovala dva menší úrazy, přičemž po druhém úrazu museli žáci tuto hru přerušit. Nejednalo se však o

vážnější zranění. V prvním případě si Maruška stěžovala, že jí bolí noha, na kterou jí velmi horlivě skočil Pepa. Po druhé se jednalo o ztrátu rovnováhy, přičemž se snažil jeden z žáků doskočit na svou oběť a po dopadu na jednu nohu zavrával a přepadl ramenem na lavici. Při těchto hrách mají žáci k dispozici koberec, ale přece jen tento prostor není dostačující pro pohyb tolika žáků.

Výjimkou jsou dny, ve kterých počasí dovolí žákům trávit přestávku mimo budovu, na hřišti nebo na dvoře školy. Díky většímu prostoru mohou žáci volit více druhů her, které jsou náročnější na velikost hrací plochy. V případě, že se učitelka s dětmi domluví, že přestávku budou za hezkého počasí trávit venku, přesouvá svačení na jiné přestávky. Samozřejmě žáci, kteří se nechtějí na hřišti věnovat hrám, sedí na lavičce a svačí. Tato situace ale nastává jen zřídka a jen u dívek. Pro svačení venku není podmínkou sedět bez hnutí na lavičce, ale je nutné, aby děti s jídlem neběhaly po dvoře. Žákyně rády nalézají taková místa, kam na ně není vidět a mohou tam rozebírat své osobní záležitosti. Jedná se o menší skupiny dívek, dvě až čtyři žákyně. Nepodařilo se mi však podrobněji zjistit, o jaké záležitosti se jedná.

Chlapci vždy využijí možnost trávit přestávku venku na hřišti a svačtinu přesouvají. Podobně jako ve třídě žáci i venku volí hry s míčem nebo honičky. Při svolávání žáků na konci přestávky žáci potřebují signál učitele, že je už čas vrátit se do třídy. Činnosti na hřišti je tak baví, že čas samozřejmě nevnímají. Určitou část přestávky ale musejí žáci věnovat nezbytným potřebám a hygieně a také přípravě na další hodinu. Proto v danou chvíli učitelka zavelí a všichni se společně vrací do třídy. Žáci už vědí, jaké povinnosti mají před zvoněním, např. jsou naučení si bezprostředně po činnostech venku umýt ruce. Většina žáků si uklízí své pomůcky z hodiny na konci vyučování do lavice a přípravu na následující předmět nechávají až na konec přestávky, což často vychází až na zvonění.

Pokud se převlékají žáci o přestávce na hodinu tělesné výchovy, atmosféra ve třídě bývá rušná. Patrně jen pomyšlení na tento předmět u žáků vyvolává ještě více energie a po celé třídě se míhají veselé rozdováděné děti, které často vypadají až pomateně. Při této příležitosti je ve třídě větší hluk, který je způsobený právě energičností žáků a určitým „stresem“, neboť někteří žáci nejsou schopni být v omezeném čase připraveni na tělocvik a potřebují být neustále popoháněni učitelkou. Hodina tělocviku nezasahuje naštěstí do dlouhé přestávky, což dětem nekomplikuje svačení. Při přípravě na tělocvik by děti na svačtinu neměly dostatek času a tím bezpochyby ani dostatečný klid.

6.3 Vztahy a komunikace mezi žáky a učitelem během přestávek

Třídní učitelka je téměř neustále mezi dětmi. Ve třídě nezastává pouze funkci „dozorčího“, ale také partnera, kterému se žák může s čímkoli svěřit, což děti v 1. třídě opravdu často vyžadují. Potřebují jistotu, že mají v učiteli oporu, že je vždy vyslechne a také jim poradí. Ve třídě jsem si všimla především dvou žáků, kteří se od učitelky víceméně nevzdalovali. Až na několik situací trávili přestávky v její blízkosti a měli neustále potřebu se ji svěřovat nebo ji pomáhat apod. Nejčastěji žáci učitelce sdělují plány na odpoledne nebo zážitky z domova. Zkrátka se snaží různými způsoby s učitelkou navazovat kontakt.

Všimla jsem si také neverbální komunikace, která se ve třídě odehrává mezi pedagogem a žáky velmi často. V mnoha situacích učitelka odpovídá úsměvem nebo kývnutím. Není divu, že často reaguje učitelka pouze tímto způsobem, neboť žáci ve třídě jsou velmi sdílní a potřebují neustálou pozornost.

Žáci jsou o přestávkách v neustále interakci. Nejčastěji spolu komunikují prostřednictvím her a společných zájmů. Hra stále zaujímá u dětí při nástupu do školy podstatnou roli v životě. V této třídě je velmi oblíbená hra na učitele, ve které se snaží žáci u tabule napodobovat činnosti, které si pamatují z hodiny. Děti používají fráze, které mají okoukané z hodin od učitelky, což působí opravdu komicky. Poslouchat tyto komentáře žáků, které často podávali velmi věrohodně, bylo úsměvné. Tuto hru si oblíbily nejen dívky, ale dokázali se mezi ně zapojovat také chlapci. Žáci si roli pedagoga během jedné přestávky mezi sebou vystřídali několikrát a nadchlo mne, že dokázali své názory navzájem přijmout, jakoby je opravdu slyšeli od učitele. Kromě podobných frází a způsobu komunikace bylo také u některých žáků velmi autentické celkové vystupování. Žákyně používaly stejná gesta a postoj, kterého jsem si při výkladu všimla také u třídní učitelky. Opravdu jsem se rozesmála, když si Emilka odstoupila od tabule, aby se jí lépe četly příklady na tabuli. Následně se stejně jako učitelka posadila na židli a s pobídkou dalšího žáka si naprosto totožným způsobem přeložila nohu přes nohu. V tomto věku začínají žáci imitovat dospělé a v mnohých případech se jim touží vyrovnat. U dívek to často bývá v souvislosti s paráděním a potřebou líbit se okolí. Vzorem je pro ně často matka, učitelka nebo kamarádka, se kterou jsou v častém kontaktu. To souvisí s všímavostí žákyň. Několikrát mi během mé přítomnosti o přestávkách dívky chválily oblečení a doplňky. Poprvé mi Luisa pochválila náušnice, druhý den šátek, později mi Natálka obdivovala sukni a chlubila se, že její maminka má téměř stejnou. Také jsem slyšela skupinu dívek, jak se domlouvají mezi sebou, že navštíví Luisu a každá přinese své doplňky a „šperky“, které si navzájem půjčují a hodnotí.

Dokonce tuto návštěvu nazvaly jako „parádní sobota“. Název mne natolik zaujal, že jsem se dívek ptala na podrobnosti. Svěřily se mi, že tyto návštěvy probíhají už od začátku školního roku, ovšem nejsou pravidlem každý týden.

Co se týče interakce mezi žáky a žákyněmi, společné zájmy jsem zaznamenala jen při určitých činnostech. Nejčastěji se společně věnují oblíbeným deskovým hrám nebo pohybové hře „Žábo skoč“, „Honzo, vstávej“ apod. Při těchto činnostech spolu žáci navzájem komunikují jako rovný s rovným bez rozdílů pohlaví a navzájem se velmi hezky oslovují. Mezi žáky velmi oceňuji to, že drží všichni při sobě a nikdo není ze skupiny dětí vytlačován nebo odmítán. Jak jsem již výše zmiňovala, např. Editka se příliš do činností k ostatním nezapojuje, ale spíše z důvodu, že má ráda svůj klid a vystačí si mnohdy sama. Má však ve třídě kamarádky, se kterými mají více společných zájmů a také ostatní jí bez problému berou takovou, jaká je. Pokud ona sama chce, tak se do hry k ostatním přidá. Obdobně se ve skupině dětí chová Matouš, který si během přestávek často čte, ale když ho knihy přestanou zajímat, zařazuje se do hry mezi ostatní žáky. Naopak ostatní chlapci se čas od času sejdou u jeho lavice a zajímá je, co si čte. Matouš do školy nosí velmi poutavé knihy, např. o dinosaurech, vesmíru, také se zajímá o Řecko a Řím apod. Třídní učitelka mi potvrdila, že má Matouš díky své zálibě opravdu široký přehled a vyzná se v mnoha oblastech.

Zde se potvrzuje, jak je pro děti podstatné, být ve společnosti vrstevníků. Být ostatními přijímán a mít možnost se zapojovat do společných činností. Každý jedinec se tak rozvíjí v oblasti sociální a komunikační, což potvrzuje, že nejen v hodině, ale také během přestávek se žák učí. A schopnost začlenit se do určité skupiny a dokázat se v ní vhodným způsobem projevit je v budoucím osobním i profesním životě zásadní, neboť usnadňuje člověku celý život.

6.4 Příprava na další hodinu

Žáci se zaměřují spíše na pomoc své učitelce, která jim dává možnost zapojit se do různých drobných činností, kterými se před ní mohou vytáhnout a cítí se důležití. Především dívky jí rády pomáhají s maličkostmi a s přípravou na další hodinu. Uklízí pomůcky ve třídě, rovnají knihy do třídní knihovny, mažou tabuli a podílejí se na výzdobě třídy. Často se také s potěšením zapojují do činností jako je opravování nebo razítkování sešitů. Až na pár výjimek se každý žák s nadšením účastní vybírání razítek, kterými hodnotí výsledky spolužáků. Ve dvou krabičkách mají žáci k dispozici na výběr různá razítka. V jedné jsou obrázky uznání a pochvaly a ve druhé

naopak mračouni, kteří upozorňují jedince, že se má příště více snažit. Učitelka opravený sešit předá žákovi a ukáže mu, z jaké krabičky má razítko vybrat. Za pomoc je vděčná jednak učitelka, protože jí to urychluje práci a také žáci, které to velmi baví.

Nejčastěji se žáci s paní učitelkou o přestávce věnují výzdobě třídy. Neustále doplňují a vyměňují dekorace v závislosti na probíraném učivu. Ve třídě mají děti vystavené mimo tradiční nástěnky s probíraným učivem také své vlastní výtvary. Největší část zabírají výsledná díla z center aktivit, která se pravidelně jednou za dva týdny mění. Pokud není ve třídě místo na vystavení všech výrobků, snaží se je učitelka alespoň spravedlivě prostřídat. Někdy si také děti hodnotí výrobky mezi sebou a na základě ocenění ostatních se rozhoduje, které budou viset ve třídě. Následně se dobrovolně přihlásí žáci, většinou dívky, které výrobky na nástěnky umístí.

obrázek č. 4 – dívky vystavily výtvarné práce svých spolužáků a prohlíží si je

Prostřednictvím těchto podpurných úkolů, které učitelka zadává, poskytuje žákům volnou ruku v utváření interiéru třídy a dává dětem najevo svou důvěru. To, že se mohou žáci podílet na výzdobě a celkovém vzhledu třídy, tvoří pospolitou atmosféru a utužuje se také třídní kolektiv.

Osobní příprava žáků na vyučování probíhá ve velmi krátké době. Jedná se spíše o zandání učebnic do lavice a přípravu na další hodinu. Žáci často pracují s pracovními listy, které si na konci hodiny učitelka vybírá pro kontrolu. Používají také stírací tabulku, kterou mají celé vyučování na lavici.

Během výzkumu jsem se nesetkala o přestávce s dopisováním domácích úkolů. Žáci se snaží úkoly plnit doma, a pokud na ně výjimečně zapomenou, většinou to poznají až ve chvíli, kdy jim učitelka škrtně obrázek. Dokončování úkolů z hodiny také ve třídě neprobíhá. Učitelka vždy zvolí takovou náročnost úkolů, aby je všichni žáci stihli dokončit, a na závěr hodiny se zaměřují na reflexi a sebehodnocení. Tím pádem je hodina uzavřená, žáci jsou zklidnění a práci mají dokončenou.

6.5 Kázeň, spory a bezpečnost žáků během přestávky

Bezpečnost žáků je během pobytu ve škole bezpodmínečně nutná. Pokud budeme dbát na to, aby děti měly mezi vyučováním dostatečnou příležitost fyzicky se vybit, množství případných drobných úrazů tím značně snížíme. Nelze ovšem předpokládat, že se jim naprosto vyhneme. V každém případě je nezbytné, co možná nejvíce zamezit nebezpečným situacím a místo ve třídě i mimo ní upravit tak, aby se mohli žáci bezpečně pohybovat. Během mého pozorování jsem se nesetkala s vážnějším zraněním. Pouze jsem se několikrát setkala se žalováním žáků, kteří si stěžovali, že je někdo strčil, uhodil, apod. Za pomoci učitelky se ale vždy konflikty vyřešily velmi rychle a to také z důvodu, že se nejednalo o závažné spory, ale o menší nedorozumění. Chlapci se během přestávky zapojují ve velké míře do různých šarvátek, které nejsou až tak závažné. Přesto musí učitelka neustále upozorňovat žáky na slušné chování a odkazuje se na pravidla třídy. S tím jí také často pomáhají dívky, které mnohdy své spolužáky umírňují a napomínají. Chlapci si samozřejmě z připomínek svých spolužaček nedělají příliš těžkou hlavu.

V tomto případě jsem si zaznamenala moment, kdy Luisa neustále připomínala spolužákům, že se nemají honit mezi lavicemi, že je to zakázané a že mohou zakopnout a uhodit se o lavici. Žáci si její poznámky příliš k srdci nebrali a věnovali se dál této činnosti. Luisa se s rozhořčením vydala za učitelkou, která v tu chvíli nebyla ve třídě. V uličce mezi lavicemi zavadila o tašku a dopadla na zem hned před Honzu, který si samozřejmě neodpustil poznámku na její účet: „Luiso, neběhej mezi lavicemi. Je to nebezpečný, můžeš spadnout a narazit hlavou na roh lavice.“ V tu chvíli se jí ale zastaly kamarádky a pustily se do chlapců: „Luisa neběhala. A stejně upadla jen kvůli vám.“ V tu chvíli do třídy vstoupila učitelka, která se také zastala Luisy, chlapcům běhání mezi lavicemi zarazila a tato situace byla ukončena bez dalších úrazů a hádek.

S bezpečností žáků je přímo spjatý také dozor pedagogů na chodbách školy. V tomto případě prvňáci nejsou ohroženi pohybem vyšších ročníků, neboť mají na nové budově své patro, kde jsou od ostatních tříd izolováni. Chodba je velmi úzká a žáci se na ní pohybují minimálně,

všechny činnosti probíhají ve třídách. Přes chodbu chodí jen na WC nebo si z barelu chodí dotáčet pití. Tuto činnost zvládají prvňáčci bez dohledu dospělé osoby. Jednu přestávku jsem sledovala, jak dotáčení pití probíhá. Zajímalo mě, zda se tvoří u barelu fronta, zda někdo předbíhá apod. Konflikt, který jsem zaznamenala, se stal na konci školního roku. Všichni žáci měli žízeň, protože venku bylo opravdu velké horko a v barelu šťáva rychle ubývala. Když si žáci, čekající ve frontě, všimli, že šťáva dochází, upozorňovali Maxe, který byl u barelu: „Hele to stačí, šetři a nech tam ještě pro ostatní.“ On svou lahev bez poznámek téměř naplnil a na Editu, která stála za ním, už příliš nezbylo. Za Edou stáli ještě další tři žáci, kteří si chtěli svou lahev doplnit, a proto se do Maxe pustili: „Ty jsi nám to všechno vypil. Víš, že si nemáme čepovat plnou lahev, když je velká fronta!“ Max jim zase oponoval: „Ale já jsem si dneska ještě lahev nedoplňoval a vy už jo a mám žízeň. Tak počkejte, až barel zase doplní.“ Výměna názorů skončila kompromisem. Max nabídl ostatním, že se od něj mohou napít, s čímž souhlasili pouze chlapci. Dívky se rozhodly, že raději počkají na nové pití a mírně uražené odešly do třídy.

V měsících, kdy počasí dětem dovolí trávit čas mimo budovu školy, žáci mohou využívat dvůr, kde mají k dispozici velmi oblíbené pingpongové stoly. Dále mají možnost vypůjčit si míče, obruče a další drobné nářadí. Pohyb venku je mezi žáky velmi oblíbený, a pokud si mohou vybrat, vždy si zvolí možnost být o přestávce mimo třídu. Během přestávek trávených venku jsem se nesetkala s žádným závažným konfliktem ani s úrazem.

Pokud se hádají dívky mezi sebou, jedná se o méně závažné spory, u kterých je příčinou např. porušení určité dohody, nedodržení slibu apod. Často mají mezi sebou tajemství nebo určitou dohodu. Nikdy si účty nevyřizují fyzicky, ale volí klidnější cestu domluvy. Pokud se pohádají členky určité skupiny, struktura třídy se reorganizuje a vzniknou nové party. Během mé návštěvy jsem zaznamenala jen menší konflikt mezi dívkami, který jsem dále pozorovala, abych se dozvěděla, jak dívky budou reagovat a jak se situace vyřeší. Překvapilo mne rozumné jednání žákyň. Jednalo se o narozeninovou oslavu. Ema zvala většinu svých kamarádek. Jak jsem ze situace pochopila, rodiče jí určili hranici v počtu kamarádů, které si může pozvat. Nedostalo se bohužel na Elišku, která byla smutná a aniž by se přiznala, co jí trápí, Emě vyhýbala. Na pozdrav jí pouze odsekávala a vypadala podrážděně. Ema asi po dvou dnech zjistila od ostatních kamarádek příčinu Eliščinu chování. Obhajovala se, že za to nemůže, že ji chtěla na oslavu také pozvat, ale že už tam bude příliš dívek. Ostatní žákyně se snažily mezi dívkami vztahy urovnat. Chtěly najít cestu, aby byly obě dvě spokojené. Maruška pak navrhl, ať se znovu zeptá Ema rodičů, jestli by mohla přijít také Eliška. Nakonec se ukázal tento návrh jako ideální, neboť

rodiče samozřejmě dovolili, aby Eliška přišla. Ráno Ema radostnou zprávu tlumočila nešťastné Elišce. Ta ještě chvíli vypadala smutně, ale když se jí Ema omluvila, byly vztahy urovnány.

Ve třídě k sobě všichni žáci chovají úctu a respektují se. Především díky vedení třídní učitelky jsou žáci přátelští a ve třídě je vybudována kvalitní atmosféra. Základem je kolektiv žáků, který při závažnějších situacích stojí při sobě.

6.6 Stravování a hygiena během přestávek

Stravování žáků během dopoledne probíhá v první třídě velmi kultivovaně, neboť děti se musí přizpůsobit požadavkům učitelky. Tím prvním je, že si každý z žáků před svačinou umyje ruce. Následně si žáci připraví ubrousek na lavici a mohou se pustit do svačení. S jídlem mají zakázané běhat po třídě. Mohou se věnovat jiným činnostem, u kterých však sedí v klidu na místě.

Za velmi pozitivní považuji složení dopoledních svačin, které téměř všem žákům očividně připravují rodiče a to s náležitou starostí. Vyváženost svačin u žáků 1. tříd hodnotím jako vcelku kvalitní. Asi 90 % žáků svačí pečivo, většinou chléb nebo rohlík se sýrem, šunkou nebo pomazánkou. Asi 70 % žáků má svačinu doplněnou ovocem či zeleninou. Sladkosti se u prvňáčků objevují také velmi často, ale rodiče mnohdy volí vhodnější typ sladkostí, jako jsou müsli tyčinky nebo cereální sušenky. V této třídě nejsou žáci, kteří by měli potíže s obezitou, naopak Matouš a Maruška jsou extrémně drobné postavy. U těchto dvou žáků jsem se snažila častěji pozorovat, jaké je složení jejich svačiny a jestli svačinu během dopoledne snědí. Maruška nejméně polovinu ze své krabičky snědla a většinou se jednalo o sladké pečivo, koblihu nebo koláč. Matouš měl s dopoledním jídlem větší potíže. V případě, že jsem ho viděla jíst, vybíral si pouze sladkosti, sušenky nebo ovoce. Pečivo z krabičky vyndal jen výjimečně.

U těchto malých záčků bývá problém s rozložením jídla na celé dopolední vyučování. Většina dětí už v průběhu 1. vyučovací hodiny vyčkává na zvonění a těší se, až se nasvačí, neboť dopolední svačina je pro některé žáky teprve snídaní. V některých případech ale nastává problém, protože hladové děti si už ráno snědí celou svačinu a další přestávky, někdy včetně té svačiny, už nemají nic k jídlu. V 1. třídě jsem se setkala jen zřídka s výměnou svačin. Pokud se žák s kamarádem o svou svačinu rozdělí, jedná se spíše o dívky, které si vyměňují sušenky a jiné sladkosti.

Školní bufet a automaty nejsou s nástupem do školy ještě tolik frekventovaným místem, a to také z důvodu jeho umístění ve vedlejší budově. Pokud prvňáci k automatu nebo do bufetu zavítají, kupují si nejčastěji pití, především vody s příchutěmi a džusy. Méně často volí sladké limonády, typu Sprite, Coca-cola a Fanta. Když se rozhodnou koupit si nějaké dobroty, většinou volí drobné sladkosti, tyčinky, lízátko a bonbóny.

Třebaže se na první pohled zdají žáci v 1. třídě neustále hladoví a při chuti, často ještě po obědě mají krabičky na svačinu plné, nebo přesněji, něco jim ze svačiny většinou zůstane. Nikdy to ale nejsou sladkosti. Naopak méně oblíbenými jsou pro ně obložené chleby nebo rohlíky. To ovšem záleží především na přístupu rodičů a jejich vlivu na dítě. Žáci mívají také svačiny, které jim nechutnají a ty pak nedojídají. Za to sušenky vždy zaručeně zmizí. Někdo si ji nechá jako to „lepší“ na konec a někdo ji naopak sní nejdříve, což je následně jeden z důvodů, proč část svačiny zůstává v tašce.

Otázka dostatečného pitného režimu je v tomto případě vyřešena ideálně, protože na chodbě mají žáci neustále po celý den k dispozici barel se šťávou nebo s čajem a většina žáků si přibližně po 3. hodině chodí s lahví pití dotáčet.

obrázek č. 5 – chlapec využívá možnost načepování čaje do své lahve

Během vyučování mají děti dovolené doplňovat tekutiny, což je jeden z důvodů, proč jim poměrně brzy pití dojde. Lahev na lavici může v některém případě při vyučování překážet, avšak za podstatnější považuji to, že ve většině případů to žáky nutí neustále upíjet. Přestávky totiž

v tomto ohledu dětem nestačí. Pokud dítě nevidí pití před sebou, mnohdy si ani neuvědomí, že by se mělo napít. Žízeň žáci pocítují spíše jen v letních horkých dnech nebo při náročnějších fyzických aktivitách.

Oběd a stolování je podstatnou částí školního dne, na kterou se většina žáků těší, někdy už od 1. vyučovací hodiny. Měla jsem možnost ve školní jídelně strávit několik dní jak pozorováním, tak také v roli strážníka, čímž jsem schopná vyjádřit se mimo jiné i ke kvalitě pokrmů. Také díky rozhovorům mohu obědy hodnotit jako velmi kvalitní. Kromě výběru ze dvou jídel je dětem nabízeno každý den ovoce, ovocné kompoty nebo malé zeleninové saláty. Nabídka kuchyně je dále rozšířena ještě o sladkost, v podobě müsli tyčinek nebo drobných dezertů. Takto sestavený jídelníček je opravdu velmi pestrý a každý, pokud nemá omezení ze zdravotních důvodů, musí složení a kvalitu jídel ocenit.

Stolování u prvňáčků je někdy velmi úsměvné. Když si všichni donesou ke stolu táč s polévkou a hlavním jídlem, zaručeně jim chybí salát, ovoce nebo dezert. V tomto případě je pro ně pomocníkem vychovatelka, která v jídelně čeká na svou danou třídu, kterou po vyučování přivádí třídně učitelka. Těm nejmenším vychovatelka u výdeje a při stolování poskytuje pomoc. Její přítomnost je ale nezbytná již při čekání na oběd, neboť je ve frontě často přespříliš hluku a žáci potřebují neustále napomínat. Větší postihy za neslušné chování a vyrušování však připadají až na starší žáky. Když se prvňáci dostanou na řadu k výdejnímu okénku, minimálně polovina dívek potřebuje pomoc při přemístění se s tácem ke stolu. Pokud vychovatelka věnuje pozornost jednomu z žáků, nastává situace, při které další žáci odchází ke stolu bez některého z částí menu. Většinou jsou to již zmíněné saláty a ovoce. Pro pití si žáci chodí až poté, když mají na svém místě táč s jídlem.

Při samotném stolování se většina dětí usadí do skupin podle kamarádů. Pro první ročník je v jídelně většinou vymezený stůl, již z důvodu snadnější pomoci vychovatelky, při krájení apod. Většina žáků jídlo z větší části sní, odnášejí spíše jen polévky. Pokud žák dojí a dopije, čeká na svém místě a z jídelny odchází celá třída společně s vychovatelkou k východu, kde si každý žák pomocí čipu objednává na další den.

Po obědě odchází většina dětí do družiny (do své třídy) a ostatní na kroužky, které si vybírají podle svých zájmů. Nejčastěji děti navštěvují kroužek deskových her. Po skončení kroužku odchází i zbytek žáků samostatně do družiny.

7 Výsledky rozhovorů s žáky

Pro metodu rozhovoru jsem se rozhodla z jednoho podstatného důvodu, a tím je věk žáků. V průběhu dialogu s dětmi jsem několikrát musela výrazně upravit jednotlivé otázky, a to jak jejich řazení, tak jejich znění. Samozřejmě jsem přizpůsobovala rozhovory individuálně každému dotazovanému jedinci. Nejčastější komplikací byla stydlivost žáků, kvůli které jsem musela dotazované neustále vybízet k odpovědím pomocí doplňujících otázek. Abych se dozvěděla všechny podstatné informace, musela jsem zvolit často uzavřené, alternativní otázky, na které stačila jednoslovná odpověď. Rozhovory probíhaly jak v čase přestávek tak také v odpolední družině, ve které jsem měla na rozhovory s žáky více prostoru. Snažila jsem se, aby měl vždy dotazovaný žák dostatek času a nebyl nijak tlačěn jinými povinnostmi.

Během rozhovoru jsem chtěla žáky plynule nasměrovat k tématu přestávek, aniž by na začátku zjistili, že právě přestávky jsou předmětem našeho povídání. Hlavní otázky, které jsem kladla během rozhovoru všem žákům, jsem níže zpracovala společně s jejich odpověďmi. Výsledky rozhovorů s žáky první třídy uvádím nyní:

» *Jak se ti ráno vstává?*

» *Stíháš ráno snít?*

Prvotní odpovědi byly z 80% negativní. Žáci se přiznali, že ráno by nejráději ještě leželi v posteli a někdo by dokonce lenošil celý den. Zbylých 20% dotazovaných naopak reagovalo pozitivně a do školy se ráno těší. Hlavně na kamarády a na učitelku. Dva žáci mi již v této fázi odpověděli, že se těší do školy na přestávku. U třech žáků jsem si také zaznamenala, že se těší nejvíce na oběd.

Následně mě zajímalo, zda se děti ráno před odchodem do školy stíhají nasnídat. Při této otázce jsem dostala téměř 80% kladných odpovědí. Ostatní žáci ráno stávají na poslední chvíli, a tudíž snídání nestíhají.

» *Když ráno jedeš/jdeš do školy, na co se nejvíce těšíš?*

» *Co tě baví ve škole kromě tvého oblíbeného předmětu?*

» *Jaké máš ve třídě kamarády? Máte ve škole čas hrát si, nebo si povídat?*

Následně jsem se snažila nepřímou cestou dostat k tématu přestávek. Začala jsem se ptát na cestu do školy. Na co se děti nejvíce těší, co je ve škole nejvíce baví. Asi polovina dotazovaných v krátkém výčtu odpovědí na tuto otázku, zmínila čas přestávky. Větší polovina dětí se zaměřovala na předměty, které je ve škole baví a dokonce mi také popisovaly podrobněji, jak daná hodina probíhá. V tu chvíli jsem se začala žáků doptávat a směřovala jsem je tak, aby zmínili pojem „přestávka“. Jen ve dvou případech jsem musela dotazované na téma přímo navést. Dále jsem pokračovala podle předem připravených otázek.

» Proč tě baví přestávky, na co se o přestávkách nejvíce těšíš?

» Jaké hry o přestávkách máš nejraději?

Bezesporu největším lákadlem v čase přestávek je pro žáky hra s kamarády. Ať už se jedná o jakoukoli činnost, ve které děti spatřují radost a zábavu. U dívek bývá nejrozšířenější náplní mezi hodinami hra na koberci, kde si buď vyhrají se svými hračkami, které si s sebou do školy nosí, nebo se stavebnicemi. Také mají v policích řadu deskových her, které jsou mezi žáky velice oblíbené. Velice oblíbenou činností u žáků se také po několik měsíců staly karetní hry, především upravené „Prší“ a „Červená bere“. Co se týče popularity deskových her, jsou vyhledávané všemi žáky bez rozdílu pohlaví.

U chlapců jsem častěji zaznamenávala odpovědi, týkající se fyzické aktivity. Téměř 90 % chlapců se zmínilo, že je pro ně o přestávkách podstatný pohyb, ať už v podobě hry, nebo jen jakákoli fyzická činnost. Nejčastěji žáci zmiňovali kopanou s molitanovým míčem, házení na terč a honičky po třídě. U dívek jsem podobné odpovědi zaznamenala pouze u 20% dotazovaných.

» Hraješ si o přestávkách se svým kamarádem/kamarádkou, nebo si raději hraje všichni dohromady?

Co se týče zapojení se dívek a chlapců do jedné činnosti, většina přiznává, že si raději hraje odděleně. Pokud se do hry zapojují společně, nevydrží jim nadšení příliš dlouho a během několika chvil se objeví neshody. V tomto případě se na příkaz učitelky hra přerušuje a žáci jsou nuceni se zabavit jiným způsobem. Dva žáci se k opačnému pohlaví vyjádřili takto: „Když oni jsou takový divný“.

Většinu přestávek tedy žáci věnují činnostem spíše v homogenních skupinách. Dívky si vystačí ve dvojici nebo menších skupinách a věnují se klidnějším hrám, které od sebe navzájem odkoukávají a následně se je učí mezi sebou. Jedná se o rytmické hry, nebo tanec, zpívání či říkanky apod. Naopak žáci raději volí početnější skupiny, které jim dovolují širší výběr v různých pohybových činnostech. Často si také vybírají hry, ve kterých hrají dvě družstva proti sobě.

» Trávíte čas velké přestávky za hezkého počasí na hřišti nebo na dvoře?

» Jaké hry venku nejčastěji hrajete?

» Hrajete si mimo budovu raději než ve třídě?

Největší nadšení se u žáků objevilo v okamžiku, když jsem zjišťovala, zda mají možnost být o přestávce za hezkého počasí venku. Odpovědi dětí byly jednoznačné. Bez rozdílu pohlaví se shodli žáci na tom, že čas trávený mimo budovu školy je pro ně nejpříjemnějším způsobem, jak přestávku prožít. Kromě širšího výběru činností, které jim hřiště a dvůr nabízí, na žáky pozitivně působí změna prostředí a čerstvý vzduch.

Volí mnohdy hry, které mají ve třídě zakázané. Nejrady hrají „Pneumatiky“, což je velmi podobná hra „Mrazíkovi“. Dívčí část třídy také nezapomněla na hru „Panák“, což je velmi známá hra, skákání ve vymezeném prostoru a na hru „Školka“, ve které je cílem co nejpřesněji napodobit pohyb kamarádky. Týká se to většinou tanečních kroků nebo skoků. Když se pohyb hráči podaří zvládnout, postupuje do další třídy (úrovně) a opakuje další cviky, už ty náročnější.

Dvě dívky se o činnostech na hřišti zmínily odlišně. Přiznaly, že je venku běhat a hrát si moc nebaví, ale rády na dvoře na lavičce svačí. Hlavně když svítí sluníčko a můžou se opalovat.

» Je paní učitelka ve třídě během přestávek, povídáte si s ní?

» Připravujete s paní učitelkou pomůcky na hodinu, pomáháte jí s přípravou?

Učitelka je v 1. třídě téměř neustále mezi žáky. Jak jsem se dozvěděla od dětí, dohlíží během přestávek na to, aby byli žáci hodní, a také připravuje pomůcky na další hodinu a opravuje sešity. V tomto ohledu jsou jí pomocnou rukou často žákyně, které se velmi ochotně připojují ke své „milované“ učitelce a chtějí jí pomoci v různých směrech. Např. uklízí a připravují pomůcky, mažou tabuli, rozdávají pracovní listy nebo obrázky za úkol a podílejí se na výzdobě třídy. Na své výrobky, kterými interiér třídy zdobí, mají žáci určená místa. Mohou je všet kamkoliv, kde

jsou magnetické tabule nebo připevněné provazy. Žáci si vyberou, kam výrobky vystaví a přidělají je kolíčkem. Do těchto činností se jednoznačně zapojují spíše dívky. Jen dva chlapci se mi zmínili, že rádi pomáhají při razítkování sešitů a Maruška na spolužáky také prozradila, že pomáhají učitelce s pomůckami, když sama všechno neunes. Přibližně polovina dívek odpověděla, že si během přestávek s učitelkou rády povídají, čemuž také odpovídají výsledky pozorování.

» *Kdy si připravuješ své vlastní pomůcky na hodinu?*

» *Máte většinu sešitů a učebnic v lavici, nebo si je dáváš do tašky?*

S přípravou vlastních pomůcek, učebnic a sešitů se žáci příliš nezaobírají. Potvrdili mi, že si pouze připraví penál a učebnici, nebo pracovní sešit. Zbytek potřebných pomůcek jim rozdává při hodině učitelka. O dopisování úkolů se nezmínil ani jeden žák.

» *Máte danou přestávku na svačení??*

Pokud jsou žáci během celého dopoledne ve třídě, mají po druhé vyučovací hodině, tedy o dvacetiminutové přestávce svačit. Tento zvyk je narušen v případě slunečných a teplých dnů, kdy děti vybíhají na hřiště. V tomto okamžiku se svačina přesouvá na jiné přestávky. Buď se děti nasvačí už po první hodině, nebo naopak později, po třetí vyučovací hodině. Menší část žákyň se zmínila, že si svačinu bere ven na dvůr, kde mají dovoleno svačit na lavičce, pokud při tom neběhají. Tuto odpověď jsem zaznamenala pouze u dívek, chlapci zjevně přestávku na dvoře neobětují za žádných okolností.

» *Co máš nejčastěji ke svačině?*

» *Kdo ti připravuje svačiny?*

Při otázce složení svačiny se žáků odpověď v 90% opakovala. Nejčastěji jim svačinu připravují rodiče, někdy také babičky. Většinou mívají od rodičů připravený obložený chléb či rohlík a k tomu ovoce nebo zeleninu. Často také rodiče a babičky zpřijemňují svým dětem a vnoučatům dopolední svačinu sladkostí, sušenkou či sladkým pečivem.

» *Chutnají ti svačiny?*

» *Co bys nejraději svačil/a, kdyby si měl/a na výběr?*

Polovina žáků by svou svačinu neměnila. Pouze dva žáci si stěžovali na složení svačiny. Ostatní, i když mi nejdříve odpověděli, že jim svačina chutná, by nejraději svačili něco jiného. Tři chlapci jmenovali pokrmy z KFC a Mc Donaldu a jeden žák by si přál ke svačině pizzu. Ostatní zmiňovali sladké čokoládové tyčinky a jedna žákyně, aniž bych u ní pozorovala problémy s nadváhou, by nejraději svačila dorty. Tuto odpověď jsem opravdu nečekala.

» *Stačí ti svačiny, nebo si ještě kupuješ další jídlo a pití v bufetu? V automatu?*

Automaty a bufety ještě nejsou v první třídě hojně navštěvovaným místem, což se mi potvrdilo také při rozhovorech s učitelkou. Pouze asi 20 % dětí se zmínilo, že si výjimečně v bufetu koupí sladkost. Jen ojedinele žáci poznamenali, že si občas zajdou do automatu pro slazený nápoj (ledový čaj, džus). Právě díky barelu, který mají žáci na chodbě neustále k dispozici, nemají potřebu doplňovat tekutiny prostřednictvím automatů, kde se často rozhodnou pro nezdravou variantu.

» *Jak vaří v jídelně? Chutnají ti více polévky, nebo hlavní jídlo?*

» *Dostáváte k obědu také ovoce, nebo zákusek?*

Čas obědu je pro prvňáčky velmi oblíbeným mezníkem ve školním dni. Asi polovina mi odpověděla, že jim příliš nechutnají polévky. Všichni si je ale berou a minimálně je ochutnají. Druhá polovina žáků polévky ze školní jídelny naopak chválila. Dokonce dva žáci uznali, že ve škole jsou polévky lepší než doma. Luisa odpověděla takto: „Mamka by se mohla od kuchařek polívky naučit. Od mamky mi polívky moc nechutnají, ale tady jo.“

Co se týče hlavního jídla, jsou téměř všichni spokojeni a na oběd se po čtvrté vyučovací hodině velmi těší. Výjimkou byl jen výjimečně určitý pokrm. Negativně hodnotila Ema rýžový nákyp a Maruška zase houskové knedlíky. Také se tři žáci přiznali, že nemají rádi květák a brokolici.

Ke každému hlavnímu jídlu děti dostanou ovoce, nebo ovocný salát. Také si žáci pochvalovali, že občas dostanou oříškovou tyčinku, nebo ovesná kolečka, která chutnají téměř všem dětem.

» *Sedáte si u oběda celá třída dohromady k jednomu stolu?*

» *Když poobědváte, čekáte na ostatní?*

Žáci sedí ve stejné části jídelny a většinou u jednoho dlouhého stolu, kde se ovšem rozdělí na dívky a chlapce. Na oběd mají dostatek času, protože vždy čekají na nejpomalejšího „jedlíka“. Když mají dojedeno, odnesou ták a čekají u stolu na ostatní spolužáky a na vychovatelku, která je z jídelny odvádí společně. Přestávka na oběd je pro žáky příjemnou chvílí, neboť kromě dobrého oběda je čeká odpočinek a hra ve družině, na kterou se všichni těší. Po obědě je čeká také pohádka, kterou má vždy pro děti připravenou vychovatelka.

8 Výsledky rozhovoru s učitelkou 1. třídy

Pro upřesnění a rozšíření informací o dění ve třídě během přestávky jsem zapojila do výzkumu také třídní učitelku prvňáčků. Otázky, které jsem jí kladla, mi umožnily zjistit přesnější informace především v oblasti kázně a přestupků. Také mi pomohly k objektivnímu popsání některých dalších činností, na které mi žáci nemohli odpovědět. Zajímalo mě také názor učitele, na efektivitu a způsob využití žáků tohoto času.

Otázky, které jsem kladla třídní učitelce první třídy a její odpovědi, zněly takto:

» *Jaké činnosti žáků vás spontánně napadnou, pokud slyšíte slovo „přestávka“?*

V odpovědi na první otázku se objevovali asociace, jako je hra, zábava, radost, hluk, křik, pohyb a zlobení. Dále se mi třídní učitelka svěřila, že má pocit neustálého spěchu. O přestávce má spoustu přípravy a zařizování na další vyučovací hodinu a proto je ráda, když ji s určitými věcmi žáci ochotně pomáhají.

» *Do jaké míry žákům organizujete činnosti během přestávky?*

Žáci mají při výběru činností během přestávek volno ruku. Z důvodu bezpečnosti jsou pouze usměrňováni a to v případě, že jsou příliš rozjívěni. Učitelka se snaží, aby si všichni o přestávce vybrali činnosti, u kterých se nejvíce odreagují a jsou pro ně zábavné. Nabízí jim např. různé deskové hry, karty, stavebnice apod.

» *Jaké činnosti jsou u žáků nejoblíbenější?*

Podle odpovědi učitelky děti velmi rády vyhledávají fyzické hry, u kterých se mohou pohybovat mimo lavice. Jako aktivnější hodnotila třídní učitelka chlapce. Ti podle ní vyhledávají fyzické aktivity častěji, kdežto dívky si rády také kreslí, nebo povídají. Velmi oblíbeným místem nejen pro děti, ale také pro učitele, je hřiště. Hlavním důvodem je změna prostředí, která se následně při vyučování odráží pozitivně v chování žáků a působí kladně také na učitelku. Pobyt venku zhodnotila takto: „Na čerstvém vzduchu se děti i já více odreagujeme a načerpáme více sil na další vyučování.“

» *Jsou na hřišti o přestávce častější úrazy?*

» *Můžete jmenovat negativní stránky přestávek venku?*

Podle učitelky prvňáků nevzniká o přestávkách mimo budovu více úrazů, ale přiznává, že je potřeba mít nad žáky neustálý dozor.

Jediným problémem pohybu na hřišti se stává ukončení činností, které jsou v tu chvíli pro žáky velmi atraktivní a jen těžko se vrací do tříd.

» *Můžete blíže popsat vaši komunikaci s dětmi během přestávek?*

Na tuto otázku mi s úsměvem učitelka prvňáčků odpověděla takto: „Žáci mě často během přestávky obklopují a svěřují se mi, co budou dělat odpoledne, kdo má v rodině narozeniny, kam pojedou s rodiči na výlet, jak probíhá jejich návštěva u kamaráda apod. Většinou nemám čas ani na svačinu, nebo si dojít „odfrknout“ do kabinetu.“

Čas přestávky je ta nejvhodnější doba, kdy může učitel dítě poznat více do hloubky a zjistí o něm bližší informace. To je také podle odpovědi této třídní učitelky velmi podstatné pro vtahy ve třídě a celkovou atmosféru, která by měla být důvěrná a přátelská.

» *Jak často napomínáte děti o přestávkách?*

» *Čím vás nejčastěji rozčilují a kdo?*

Bylo mi potvrzeno, že většinu přestávek doprovází hluk a křik, který je nutné do jisté míry tolerovat. Pokud není zapříčiněn hádkou nebo dokonce fyzickým konfliktem, třídní učitelka do jednání žáků příliš nezasahuje. Zatím nejzávažnějším sporem v této 1. třídě bylo pouze pošťuchování a menší roztržky mezi chlapci.

Nejvíce děti učitelku rozčilují právě křikem, který je způsobený spontánními reakcemi během činností. To je obtěžuje především, když je unavená.

» *Jak se k sobě žáci navzájem chovají?*

» *Objevuje se už v 1. třídě odmítání některého ze spolužáků, nebo posmívání se spolužákovi?*

Učitelka při položení otázky okamžitě a jednoznačně zareagovala: „To určitě ne. Mají velmi hezké vztahy. Pokud se někdy pohádají, jedná se o menší nedorozumění, které si ale brzy

vyřikají. Snažím se, aby se sobě navzájem po každé hádce omluvili a podali si ruku. Což se zatím daří a všechny spory jsme prozatím velmi rychle vyřešili.“

Svou odpovědí mi učitelka potvrdila také mé pocity z pozorování žáků. I já jsem si poznamenala, že ve třídě panuje velmi přátelská atmosféra.

» *Co nejčastěji svačí?*

» *Mají na svačinu stanovenou přestávku?*

O složení svačiny jsem se již zmiňovala v předešlých kapitolách a odpovědi třídní učitelky se velmi podobají. Základ svačiny vždy tvoří obložené pečivo, které je často doplněné ovocem, nebo sladkostí.

Jak jsem se již zmiňovala v kapitole pozorování, na svačinu mají žáci v 1. třídě určenou velkou přestávku, svačí tedy po 2. vyučovací hodině. Pokud jsou žáci o přestávce ve třídě, víceméně dodržují stanovenou přestávku na jídlo. Samozřejmě nemají od učitelky striktně nařízené, že by během dalších přestávek nemohli jíst. Záleží také na dítěti, jak si svoji svačinu během dopoledního vyučování rozvrhne. Pokud dítě ráno nesnídá a již po 1. hodině potřebuje načerpat síly, může si část svačiny sníst. Často však poslední hodinu netrpělivě očekává konec hodiny a odchod na oběd.

» *Mají povolené nakupovat si občerstvení v automatech a bufetu?*

Výpověď učitelky potvrzuje odpovědi žáků. Dá se říci, že si děti jen velmi výjimečně zajdou pro nějakou sladkost. Ohledně automatů na nápoje je situace podobná, neboť žáci mají k dispozici zmiňovaný barel s ovocným čajem nebo šťávou. Učitelka se snaží, aby si děti příliš nezvykaly na sladké a sycené nápoje, což se jí zatím daří.

» *Kdo má děti na starost dozor během oběda?*

V prostorech jídelny si žáky přebírá vychovatelka, která má za úkol zajistit klidné a kultivované stravování všech žáků. V tomto okamžiku se učitelky mohou oprostít od napomínání a starání se o své žáky a mají klid na oběd. I tak se najdou někteří žáci, kteří musí i během oběda zásobovat svou třídní učitelku dotazy. Avšak jak mi bylo řečeno, a jak jsem také sama viděla v jídelně, učitelky se odkazují na své vychovatelky a děti směřují za nimi.

» *Je na obědě hluk?*

I přes dozor v jídelně je často při obědě hluk, který je však často způsobený množstvím žáků, střídajících se na obědě. Stůl pro pracovníky školy je umístěn na okraji jídelny, což zajišťuje pedagogům trochu více klidu.

» *Myslíte si, že je čas přestávky v 1. ročníku dostatečný? Stíhají děti vše potřebné?*

Podle učitelky je čas přestávek pro žáky dostačující. Výjimkou je možnost trávit přestávku mimo budovu školy. V tomto případě je dvacetiminutová přestávka leckdy krátká. Děti se do her na hřišti velmi nadchnou a jen těžko se pak na konci přestávky svolávají do tříd.

Probírané zkrácení přestávek by podle učitelky bylo naprosto nevyhovující, neboť v mnohých případech prvňáčkům trvají činnosti déle než ostatním. Jedná se např. o převlékání se na hodinu tělesné výchovy, svačení, hygienu apod.

Velmi kladně je třídní učitelkou hodnocena volnost ukončování hodiny, které nejsou striktně označovány zvoněním. Často si tak učitelka upravuje délku přestávky, podle aktuálního stavu žáků a probíraného učiva. „Přiznávám, že této možnosti využívám poměrně často. Pokud vím, že je důležité danou látku dokončit, přestávku žákům zkracuji. Snažím se však, aby měli vždy dostatečný čas na svačinu a hygienu. Naopak jsou situace, kdy dokončíme práci o něco rychleji a přestávka tak začne dětem o pár minut dříve“, poznamenala třídní učitelka z prvního ročníku.

9 Porovnání výsledků výzkumu s ohledem na věkové rozdílnosti žáků 1. stupně ZŠ

Pro lepší pochopení odlišností trávení přestávek mezi 1. a 5. ročníkem jsou tyto odlišnosti zpracovány do jednotlivých oblastí. Rozdílů mezi chováním žáků během přestávek je mnoho, v níže uvedených podkapitolách jsou popsány ty nejpodstatnější, které jsem rozpracovala v souvislosti s výzkumem Markéty Buryové. Díky výzkumu, který zaměřovala na 5. ročník základní školy, jsem mohla komparovat výsledky její cílové skupiny s mými relevantními poznatky, které jsem získala zkoumáním žáků 1. ročníku.

9.1 Zřetelné kontrasty v chování žáků 1. a 5. třídy

Jako první bych chtěla zmínit pojmy nesamostatnost, která se často potvrzuje při činnostech a chování u prvňáků a naopak soběstačnost, která popisuje jednání a chování pátáků. U prvňáků se během přestávky učitel neustále angažuje do činností žáků. Často potřebují pomoci při činnostech, které vyžadují větší sílu nebo jemnou motoriku. Tím může být např. rozepnutí zaseknutého zipu, pomoc s tácem při obědě apod. Naopak žáci 5. ročníku chtějí učiteli dokázat, že na všechno stačí sami. V případě potřeby si nejdříve vypomáhají mezi sebou a až kdy to situace opravdu vyžaduje, poprosí o pomoc dospělého.

Značným rozdílem je také emocionální labilita a stabilita žáků. Prvňáci mohou mít s nástupem do školy potíže s odloučením se od rodičů na celý den. V případě, že dítě navštěvovalo mateřskou školu, nenastávají u něj problémy se samostatností během pobytu ve škole. Potíže se mohou objevit hlavně u žáků, pro které je nástup do školy prvním delším odloučením se od rodičů. Děti v 5. třídě mají naopak tendenci být bez dozoru rodičů co nejdéle.

Zřetelným rozdílem mezi žáky na prvním stupni je také orientace v budově školy. S nástupem do školy jsou prvňáci samozřejmě teprve v průběhu září postupně seznamováni s jednotlivými částmi školy. Trvá déle, než si osvojí systém řazení učeben a ostatních prostor. Situace je rozdílná na menších školách, kde se děti orientují značně rychleji. Naopak na sídlištích, kde jsou školy o poznání větší, mohou mít s pohybem po budově prvňáci potíže. Vzhledem k tomu, že děti v 5. ročníku navštěvují až na výjimky školu už několikátým rokem, je jejich pohyb po budově výrazně obratnější a nepotřebují pomoc učitele. Hlavním rozdílem je také doprovod

pedagoga při přesunu žáků na oběd, do tělocvičny, nebo do družiny. V 1. třídě se žáci bez učitele pohybují jen výjimečně, přičemž v 5. třídě je naopak neobvyklý, pokud učitel třídu doprovází.

Podle našeho výzkumu na prvním stupni jsme také s kolegyní zaznamenaly rozdíly při službách. Prvňáci nejsou schopni pomoci učitelům např. s rozdáváním sešitů, opisováním vzkazů na tabuli a s dalšími činnostmi, ve kterých je nutná dovednost čtení a psaní. I v případě, že již žáci umí číst, zabral by jim takový úkol téměř celou přestávku. Oproti tomu starší žáci mají ve třídě určené různé služby, díky kterým mimo jiné ulehčí práci i učitelům.

9.2 Sociální interakce a komunikace

Už v šesti nebo sedmi letech se žáci při většině činností dělí do homogenních skupin. To se zvyrazňuje každým rokem a na konci prvního stupně se chlapci a dívky zapojují společně do činností minimálně.

Pokud vyhledávají v páté třídě dívky a chlapci společné činnosti, je často důvodem sexuální přitažlivost. Jako projev zalíbení volí žáci formu škádlení se, schovávání si věcí, zadržování dveří na WC apod. V tomto věku ještě děti nedovedou jiným, vhodnějším způsobem dát najevo opačnému pohlaví svou náklonnost. Pro toto období dospívání je příznačné známé přísloví: “Co se škádlívá, to se rádo mívá.”

Další výraznou změnou je kontakt s paralelními třídami, což je opět typická záležitost pro žáky v 5. třídě. Velice často děti v tomto věku rozšiřují okruh svých přátel mimo třídní skupinu. Někdy navazují kontakty i v jiných ročnících, např. na druhém stupni. Naopak v prvním ročníku se žáci zaměřují na vztahy v rámci třídy, což je způsobené také tím, že tráví přestávky hlavně ve třídě, která je pro ně zázemím a útočištěm. Po škole se pohybují jen výjimečně. Nemají proto tolik příležitostí seznámit se s dětmi z jiných tříd.

Na základě srovnání s dětmi v 5. ročníku, se prvňáci vyjadřují slušněji. V jejich slovníku se jen málokdy objeví sprostá slova. Pokud se mezi sebou dohadují, nepoužívají neslušná označení. Pátáci se častěji oslovují nevhodným způsobem. Také se často navzájem zesměšňují a jsou schopni určitého člena z kolektivu vyloučit, aniž by měli pádný důvod. Třeba jen z důvodu, že se jim nelíbí jeho styl oblékání. Prvňáci podle vnějšku své kamarády většinou neposuzují. U žáků se tato vlastnost buduje postupně s věkem, v závislosti na utváření sociálního statusu.

Podstatné je také zmínit, jak žáci vnímají třídního učitele a autority vůbec. V páté třídě žáci mnohdy ztrácejí ostych vyjádřit důrazněji své názory a nebojí se zapojit do diskuzí. Může často

docházet k menším sporům, které jsou způsobené určitou umanutostí žáků. Pokud učitel vytkne jedinci způsob jeho chování a vyžaduje od něj určitou změnu a přizpůsobení se jeho požadavkům, může nastat konflikt. V případě řešení těchto situací záleží na mnoha faktorech. Jednak na povaze učitele, na povazuje žáka a také na okolnostech a závažnosti daného problému. Učitel následně volí vhodný způsob řešení. Někdy je nutné přistoupit k určitému postihu, ve formě poznámky, napomenutí apod. V první třídě jen zřídka nastane rozepře mezi žákem a učitelem. Ve většině případů platí, že co řekne učitel, je pro žáka hotová věc. Žák názor učitele bere na vědomí a podle toho se také zachová.

Prvnáci potřebují během dne s učitelem probírat své soukromé záležitosti. Rádi se mu svěřují se svými starostmi a naopak se mu chlubí s událostmi, které jsou pro ně radostné a těší se na ně. V páté třídě už se jen zřídka setkáme se situací, že by žák vyhledával kontakt s učitelem za tímto účelem. Své záležitosti řeší se svými vrstevníky. V tomto ohledu je pro něj velmi podstatný blízký přítel, který ho vyslechne a v případě nutnosti mu v záležitosti poradí.

Starší žáci také dovedou přizpůsobit své jednání různým situacím. Dovedou své chování upravit tak, aby pro ně byly následky co nejpříjemnější a pokud to situace vyžaduje, dokážou si vymýšlet a lhát. Kdežto prvnáci jsou v tomto ohledu ještě „nezkažení“ a pokud se učitel na něco zeptá, odpoví pravdivě i za předpokladu, že přiznání pravdy, s sebou nese následky. Z praxe mohu uvést situace, kdy si žáci páté třídy během přestávky dopisují úkoly a pak tvrdí, že na podpis rodiče zapomněli. Žáci v první třídě zapomenutý domácí úkol přiznají a většinou to pro ně znamená škrtnutý obrázek, nebo jiné upozornění, z čehož bývají mnohdy velice smutní.

9.3 Hry a pohyb žáků

U prvňáků a pátáků bych mohla jmenovat celou řadu her, kterým se věnují obě skupiny žáků. V této kapitole je však cílem zdůraznit naopak ty činnosti, které jsou pro danou skupinu jedinečné. Začnu u typických herních aktivit u žáků 5. třídy, kteří jsou velmi ovlivněni moderními technologiemi dnešní doby. Krom ojedinelých případů všechny děti v tomto věku vlastní mobilní telefon a poměrně velká část z nich i takové přístroje jako tablet, iPad apod. Nejvyhledávanější hrou ze strany chlapců, jsou online hry např. „Shakes and Fidget“. Tato online hra spočívá v zařazení se žáka do určité skupiny bojovníků, která pak válčí s ostatními. Cílem je získat co nejvyšší počet zlatáků, což následně znamená možnosti širšího výběru při nákupu zbraní a apod. V rámci této online hry spolu mohou jedinci komunikovat prostřednictvím chatu nebo mohou využít možnosti poslat jiným hráčům zprávu. To však vyžaduje, aby měli žáci

možnost mobilního připojení k internetu. Dívky v 5. ročníku vyhledávají trochu jiný druh zábavy. Jejich nejčastější hru „Pou“ hrají na tabletech, které nejsou zastoupeny u všech žáků. Ty, které tu možnost nemají, hrají alespoň s kamarádkou, nebo si od ní tablet půjčují. Tato hra je na stejném principu jako starší hra „Tamagotchi“. I v této hře je cílem, co nejlépe se postarat o virtuální zvířátko, v tomto případě spíše mimozemského mazlíčka.

V první třídě se s těmito vymoženostmi příliš nesetkáváme, tedy alespoň ne často. Žáci si místo mobilů a tabletů nosí do školy své hračky. Tím mám na mysli plyšáky, figurky bojovníků a dalších hrdinů. Během přestávek si mohou s hračkami hrát, své hračky s kamarády porovnávat nebo vyměňovat, což se týká spíše sbírek samolepek, kartiček apod.

S přibývajícím věkem žáci dbají při hrách mnohem více na pravidla. Rozdíl je zřejmý např. při oblíbené hře kopané s molitanovým míčem, kterou mají v oblibě jak prvňáci, tak pátáci. Průběh této hry je ale u jinak starších žáků odlišný. Prvňáci se věnují spíše samotné činnosti, tedy kopání do míče. Soustředí se na to, aby se k míči dostali co nejčastěji, zatímco pátáci dbají více na pravidla a vítězství. To je založeno především na správné taktice družstva, čímž se dostáváme k dalšímu rozdílu, kterým je soupeření dvou týmů. V první třídě se bez dohledu dospělé osoby žáci nedokážou rozdělit do týmů a následně hrát podle pravidel. V páté třídě žáci naopak tvoří svou strategii, jak soupeře přemoci.

Postupně s věkem žáků upadá zájem o převtělování se do svých oblíbených hrdinů. Prvňáci se dovedou do role určité postavy vžít opravdu intenzivně a snaží se podle ní napodobit své chování. V rámci těchto her žáci využívají svou fantazii. Často své oblíbené postavě připisují nadpřirozené síly a dovednosti. V páté třídě nadpřirozené bytosti děti obdivují spíše jen na televizních obrazovkách, nebo v již zmíněných hrách na mobilních telefonech a tabletech.

9.4 Svačina a hygiena žáků

Jak sem se již několikrát v průběhu práce zmiňovala, prvňáci mají na svačinu vymezený čas. Až na některé výjimky svačí během dlouhé přestávky. V páté třídě už žáci příliš nedodržují stanovený čas na svačení a sami si žáci určují, kdy mají největší hlad. Dalším rozdílem je také způsob svačení, neboť jak jsem se již výše zmiňovala, prvňáci dodržují určitá pravidla, např. používají ubrousek, který má každý před sebou na lavici, sedí v klidu na svém místě a nepobíhají po třídě. V páté třídě mají i v tomto směru žáci větší volnost. Pokud nechtějí svačit v lavici, mohou se po třídě volně pohybovat, zvolit si místo, kde se jim svačí nej pohodlněji. Určitě se po

nich také nevyžaduje prostření ubrousku na lavici. Žáci v páté třídě během svačiny často stíhají více činností, kdežto prvňáci se nejdříve věnují jídlu a až potom se mohou pustit do dalších činností.

Také nakupování v bufetu se s přibývajícím věkem značně liší. Jedním z důvodů je výše kapesného, které často prvňáci ještě od rodičů nedostávají, a proto si také nemohou běžně nakupovat, co si záměnou. Děti v páté třídě už ve většině případů mají pravidelný příjem od rodičů, se kterým si hospodaří podle svého uvážení. Protože žákům v první třídě připravují svačiny rodiče, starší sourozenci, nebo prarodiče, nestává se, že by jim svačina chyběla. V páté třídě už mohou rodiče na žáky přenést starost přípravy svačiny a častěji se tak může stát, že žák do školy přijde s prázdnou a potom musí volit svačinu z nabízeného zboží v bufetu či automatech. To samozřejmě mnohdy žákům nevádí, ba právě naopak. Raději si vyberou toust, párek v rohlíku, nebo obloženou bagetu ze školního bufetu, než aby svačili připravený pokrm z domova. V tomto případě není ještě nákup v bufetu nijak závažný, v horším případě si někteří žáci kupují brambůrky, čokoládové tyčinky a sladké sycené nápoje, především Coca-colu a Fantu. Tento způsob stravování je dozajista velmi nevhodný pro jakýkoli organismus, tím spíše pro dítě, které si může následně k těmto pokrmům vybudovat závislost a v budoucnu se jí jen těžko zbavuje.

Podle výzkumu Markéty Buryové se také v pátém ročníku často konají výměnné obchody, které jsou založené na populárnosti mobilních telefonů a tabletů. Žáci jsou schopni svou svačinu obětovat za chvíli strávenou s tabletem. U prvňáčků se výměnný obchod se svačinami nekoná.

10 Postřehy získané z poznatků výzkumu

V průběhu mého výzkumu, který probíhal v jedné konkrétní třídě po celý školní rok, jsem si přirozeně utvářela vlastní názory na způsob trávení přestávek. Tento názor jsem si dále doplňovala díky výzkumu kolegyně Markéty Buryové, která zaznamenávala přestávky v 5. ročníku. Protože si myslím, že vedle teoretických poznatků, jsou velmi podstatné také vlastní získané zkušenosti, ráda bych následně uvedla několik doporučení, které jsou vodítkem jednak pro mne, ale také by mohly být přínosem pro některé pedagogy.

Jako první, dle mého názoru zásadní, je vytvářet žákům více možností jak trávit přestávku mimo budovu školy. Jednak během pozorování a pak také díky rozhovorům je naprosto zřejmé, že čas trávený venku je pro děti přínosný v mnoha ohledech. Ve většině škol minimálně za hezkého počasí žáci vybíhají o přestávkách ven, na hřiště nebo na dvůr. Stále však existují školní zařízení, kde tyto možnosti chybí. Je pak otázkou priorit a snahy konkrétního vedení, jak k této věci přistoupí.

Dalším a v současnosti aktuálním tématem je používání mobilních telefonů, tabletů a další elektrotechniky během školního dne obecně. Toto téma je dnes velmi rozporuplné, neboť jsou zde zastánci „moderní doby“, kteří dětem dovolují používat tyto předměty během přestávek. Na druhé straně jsou zde pedagogové, kteří toto nepodporují. Já osobně se přikláním k názoru, že pokud už takto malému dítěti rodiče dopřejí „chytrý telefon“, nebo tablet, ženou se naráz hned do několika úskalí. Neochuzujeme tím dítě o přirozenou a tak potřebou komunikaci mezi vrstevníky a lidmi obecně? Nestává se tak pro dítě svět kolem něj až příliš zkreslený? Nedochozí tak, i když nevědomě, k rapidnímu poklesu pohybu dítěte během dne? Dokáže pak dítě ocenit „levnou obyčejnou hračku“? Nezkreslujeme dětem představu o hodnotě peněz?

Třetí, pro mě podstatný postřeh, se týká stravování a pitného režimu. S ohledem na stravovací návyky při svačení během přestávek, je zapotřebí důsledněji se věnovat hygienickým návykům, nejen v 1. ročníku, ale budovat v dětech vlastní iniciativu také do budoucna. Z mé vlastní zkušenosti jsem si několikrát potvrdila, že podmínky při svačení jsou často zcela nevyhovující. Děti např. svačí v průběhu jiné činnosti, svačina jim spadne na zem a oni ji seberou a snědí. Děti svačí na špinavých stolech bez ubrousku a nemyjí si před svačením ruce. V tomto směru bych tedy doporučila, aby pedagogové zdůrazňovali žákům rizika nehygienického chování ve třídě a obecně mimo domov a tím do kolektivu dětí vštípili samozřejmost hygieny při svačení. Jedinci, kteří nebudou tato pravidla respektovat, se stanou pro kolektiv středem posměchu a tím bude zajištěn potřebný tlak na jedince bez nutné účasti pedagoga. V tomto bodě považuji za nutné

zmínit také možnost doplnění si tekutin do své „svačínové lahve“. Tuto myšlenku jsem viděla ve škole v Liberci, ve které měli žáci k dispozici zdarma ovocný čaj během celého dne, což má pro žáky i rodiče řadu výhod. Není třeba velký obsah lahve, kterou si žáci nosí v taškách, žáci nejsou vedeni ke konzumaci často nezdravých nápojů v automatech, při starosti o doplnění lahve vyvinou určitý pohyb a pitný režim během celého školního dne je finančně nenákladný.

Ráda bych upozornila, že výše uvedené poznatky a doporučení plynou pouze z mých zkušeností, výzkumu a názorů. Proto je zde uvádím jako jakési mé vlastní, ale opodstatněné doporučení, na která si každý čtenář může udělat svůj názor.

11 Závěr

Diplomová práce si klade za cíl čtenářům blíže představit současný průběh přestávek v 1. třídě základní školy, teoretické atributy týkající se tohoto tématu a určité možnosti vývoje, vedoucí k efektivnějšímu trávení tohoto zdánlivě „výplňového“ času v rámci procesu vzdělávání. V současné době je toto téma v českém školství řešeno pouze okrajově a tak zde není ani příliš autorů, zabývajících se teoretickým či praktickým rozbohem této problematiky. I to byl jeden z důvodů, proč mne právě toto téma zaujalo a motivovalo natolik, abych si jej zvolila jako téma diplomové práce.

Na úplném začátku této diplomové práce jsem byla upřímně velmi zvědavá, jakým směrem se bude můj výzkum ubírat. Díky průběžným návštěvám na základní škole v 1. třídě, jsem postupem času musela redukovat spoustu vjemů, neboť by se tato práce stala až příliš obsáhlou. Už v tuto chvíli ale vím, že podle počtu zaznamenaných poznatků, během mého výzkumu, by bylo možné zabývat se podrobněji každou jednotlivou kapitolou.

Aby se pro čtenáře stala práce lépe uchopitelná, vytvořila jsem si strukturu teoretické části, na jejímž začátku jsem se rozhodla blíže charakterizovat školní prostředí a oblast vzdělání. Další velkou kapitolou byl popis vývojových zvláštností žáků na 1. stupni základní školy. Až poté jsem blíže představila stěžejní problematiku této práce, tedy přestávky v 1. ročníku.

Následovala fáze shromažďování teoretických, relevantních poznatků získaných při pozorování v hodinách a na přestávkách v první třídě základní školy v Liberci. Vlastní výzkum probíhal průběžně celý školní rok. Soustavnost zkoumání zajistila dostatečně široký záběr pozorovaných jevů. Dále jsem získané poznatky porovnávala s výzkumem Markéty Buryové, která se zaměřovala na přestávky v 5. ročníku. Díky zkoumání kolegyně jsem mohla informace získané od ní komparovat s mými výstupy a poukázat tak na značné odlišnosti.

Poslední kapitolou věnovanou mým postřehům jsem se snažila do práce vložit svůj vlastní přínos, a to podrobnějším rozbohem několika podstatných aspektů, které jsem měla během výzkumu možnost upozorovat.

Řešení přestávek v první třídě základní školy, nebo přestávek na prvním stupni obecně je velice zajímavé a rozsáhlé téma, a není zde dostatečný prostor pro podrobné šetření všech skutečností, které tato problematika nabízí. Cílem této práce také nebylo najít universální řešení či vytvoření určitého manuálu pro řízení přestávek v prvních třídách základní školy, ale pouze prezentovat současný stav a poukázat na možnosti, které jsou dnes pro danou věc použitelné. Ať

chceme nebo ne, čas věnovaný dětem během každého školního dne stojí mnoho úsilí a v neposlední řadě také mnoho finančních prostředků. Tento čas ovšem nelze chápat jen jako čas strávený v lavicích při vyučovacích hodinách. Pokud zvážíme, že v první třídě dá součet času přestávek přibližně čas jedné vyučovací hodiny, má smysl se efektivitou využití přestávek blíže zabývat.

Seznam použité literatury

1. KALHOUS, Z.; OBST O. a kol.: *Školní didaktika*. Praha : Portál, 2002. ISBN 80-7178-253-X.
2. DVORŇÁČEK, J.: *Základy pedagogiky*. Praha : Vysoká škola ekonomická v Praze, 1999. ISBN 80-7079-431-3.
3. GRECMANOVÁ, H.; HOLOUŠOVÁ, D.; URBANOVSKÁ, E.: *Obecná pedagogika*. Olomouc : Hanex, 1999. ISBN 80-85783-20-7.
4. BLÍŽKOVSKÝ, B.: *Systémová pedagogika*. Ostrava : Amosium, 1992. ISBN 80-85498-18-9.
5. KRAUS, B.: *Základy sociální pedagogiky*. Praha : Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-383-3.
6. MATĚJČEK, Z.: *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Praha : Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0519-7.
7. EBBER, B.: *100 věcí, které by měl znát každý předškolák*. Brno : Computer Press, 2011. Sv. 978-80-251-3545-7 . ISBN 97.
8. MATĚJČEK, Z.; POKORNÁ, M.: *Radosti a strasti*. Jinočany : H+H, 1998. Sv. 80-85787-66-0.
9. VÁGNEROVÁ, M.: *Psychologie školního dítěte*. Praha : Univerzita Karlova, 1995. Sv. 80-7184-487-X.
10. ROGGE, J.: *Výchova dětí krok za krokem*. Praha : Portál, 2007. ISBN 978-80-7376-249-2.
11. SHAPIRO, L.: *Emoční inteligence dítěte a její rozvoj*. Praha : Portál, 1998. ISBN 80-7178-238-6.
12. ANDERSONOVÁ, J.; FISCHGRUNDOVÁ, S.; LOBASCHEROVÁ, M.: *Dobrý start do školy*. Praha : Portál, 1993. ISBN 80-85282-66-6.
13. NESSIA, L.: *Máte neklidné dítě?* Praha : Portál, 2004. ISBN 80-7178-868-6.
14. KEOGH, B.: *Temperament ve třídě*. Praha : Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1504-9.
15. VERECKÁ, N.: *Jak pomáhat dětem při vstupu do školy*. Praha : Nakladatelství lidové noviny, 2002. Sv. 80-7106-474-2. ISBN 80-7106-474-2.
17. FONTANA, D.: *Psychologie ve školní praxi*. Praha : Portál, 2003. ISBN 80-7178-626-8.
18. BENDL, S.: *Jak předcházet nekázni aneb kázeňské prostředky*. Praha : ISV, 2004. ISBN 80-86642-14-3.
19. MEŠKOVÁ, M.: *Motivace žáků efektivní komunikací*. Praha : Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0198-4.
20. MAREŠ, J.; KŘIVOHLAVÝ, J.: *Sociální a pedagogická komunikace ve škole*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1989. Sv. ISBN 80-04-21854-7.
21. PRŮCHA, J.: *Moderní pedagogika*. Praha : Potál, 2005. ISBN 80-7367-047-X..

22. PACLT, I.; PTÁČEK, R.; FLORIÁN, J.: *Hyperaktivita*. Praha : Vzdělávací institut ochrany dětí, 2006. ISBN 80-86991-71-7.
23. HNÁTEK, J.: *Výživa a stravování žáků základních a středních škol*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1992. ISBN 80-04-23948-X.
25. SHARP, S. BLATCHFORD, P.: *Breaktime and the School - Understanding and Changing Playground Behaviour*. New York : Routledge, 1994. Sv. ISBN: 0-203-98558-3.
26. CHRÁSKA, M.: *Metody pedagogického výzkumu*. České Budějovice : Grada, 2007. Sv. ISBN 978-80-247-1369-4.

Internetové zdroje

24. WÁGNER, J.: *Internetový portál Česká škola* [Citace: 9. 12 2013] dostupné z WWW:
<<http://www.ceskaskola.cz/2001/01/o-nas.html>>
16. *Státní zdravotní ústav* [Citace: 11. 11 2013.] dostupné z WWW:
<<http://www.szu.cz/tema/prevence/vysledky-setreni-vadne-drzeni-tela-u-deti>>